

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Кафедра педагогічної та вікової психології

«Вікова психологія» :
методичні рекомендації до індивідуальних завдань

Луцьк-2013

УДК 159.922.6(072)

ББК 88.374

Г74

Ярослав Гошовський. «Вікова психологія»: методичні рекомендації до індивідуальних завдань. –Луцьк, 2012.- 11с.

Рецензенти:

Доктор психологічних наук, професор
кафедри загальної і соціальної психології,
декан факультету психології

Вірна Ж.П.

Кандидат психологічних наук,
професор кафедри вікової і педагогічної
психології

Денисюк А.С.

Дані методичні рекомендації призначені для студентів спеціальності «Психологія» денної та заочної форм навчання, можуть бути корисними для психологів, яких цікавлять проблеми розвитку особистості на всіх онтогенетичних щаблях.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Навчальна дисципліна “Вікова психологія” є нормативною при цільовій підготовці фахівців психологів рівня бакалавр.

Основні завдання полягають у тому, щоб навчити студентів оволодіти такими базовими поняттями вікової психології, як вікова мінливість, онто- й філогенез, соціальна ситуація розвитку, провідний вид діяльності, психічні новоутворення вікового періоду, сензитивні періоди, нормативні вікові кризи, зони актуального і перспективного розвитку, а також основними віковими особливостями людини (психофізичними, когнітивними, сенсорно-перцептивними, емоційно-вольовими, конотативними та ін.) на кожному етапі її онтогенетичного становлення.

Мета індивідуальних завдань з курсу «Вікова психологія»– формування у майбутніх психологів систематизованих психолого-педагогічних уявлень, теоретичних знань та практичних умінь, які дозволять їм адекватно і ефективно використовувати отримані знання при реалізації власної діяльності на практиці.

Застосовуючи отримані знання з «Вікової психології», студенти мають навчитися: самостійно вирішувати складні життєві ситуації, долати кризи особистості, на основі людяності й небайдужості налагоджувати міжособистісні стосунки, організовувати здоровий спосіб життя, зміцнювати власне психологічне здоров'я, формувати здатність до самопізнання й особистісного самовдосконалення, досягати самоактуалізації.

У підсумку студент повинен **уміти:**

- працювати з науковою та навчально-методичною літературою;
- вступати у наукові дискусії щодо вікової мінливості психіки людини та специфіки перебігу її онто- й соціогенезу;
- розрізняти вікові та індивідуальні особливості психіки;
- надавати практичні рекомендації щодо подолання вікових криз особистості з урахуванням вікових відмінностей психіки;

➤ добирати психологічні методи та методики дослідження, враховуючи вік досліджуваного.

Кожне індивідуальне завдання містить 10 запитань, які охоплюють всі теми навчального курсу. Передбачаються стислі й конкретні відповіді на них, що містять факти, обґрунтування тих чи інших положень на науковій основі, перелік використаної літератури. Усього надається для опрацювання 30 варіантів. Номер варіанта визначається за номером у журналі або двома останніми цифрами номера залікової книжки студента. Якщо ця цифра перевищує число "30", то від неї необхідно відрахувати число, кратне тридцяти (30, 60, 90). Наприклад: якщо останні цифри номера залікової книжки "49", "71", "93", то номери варіантів відповідно – "19", "11", "3". Загальний обсяг виконаного завдання має бути – 5-10 аркушів формату А-4 друкованого тексту (шрифт – 12, міжрядковий інтервал – 1,3, відступи – 20-25 мм).

За якісне виконання індивідуальних завдань студент отримує додаткові бали, які додаються до поточної успішності.

Зміст індивідуальних завдань для студентів

№	Зміст завдання	Обсяг
1	Складіть анкету для старшокласників на тему “Професійне самовизначення”	Не менше 10 пунктів
2	Складіть анкету для старшокласників на тему “Особистісне самовизначення”	Не менше 10 пунктів
3	Складіть анкету для зрілої особистості на тему “Ідеали”	Не менше 10 пунктів
4	Складіть анкету для підлітків на тему “Інтереси”	Не менше 10 пунктів
5	Складіть анкету для підлітків на тему “Дружба”	Не менше 10 пунктів
6	Складіть анкету для старшокласників на тему “Мотиви навчання”	Не менше 10 пунктів
7	Складіть анкету для підлітків на тему “Потреба у спілкуванні”	Не менше 10 пунктів
8	Складіть анкету для старшокласників на тему “Рівень домагань у сфері життєвого самовизначення”	Не менше 10 пунктів
9	Складіть анкету для людей літнього віку на тему “Рівень домагань у сфері професійного самовизначення”	Не менше 10 пунктів
10	Складіть анкету для старшокласників на тему “Рівень домагань у сфері міжособистісного спілкування”	Не менше 10 пунктів
11	Складіть анкету для старшокласників на тему “Взаємостосунки в класі”	Не менше 10 пунктів
12	Складіть анкету для підлітків на тему	Не менше 10

	“Взаємостосунки в класі”	пунктів
13	Складіть анкету для вчителя, яка спрямована на виявлення різнопланових лідерів класу	Не менше 10 пунктів
14	Запропонуйте вчителю методичні рекомендації з проблеми “Як навчити учня-підлітка вчитися”	Не менше 2 стор.
15	Запропонуйте класоводу методичні рекомендації для оптимізації процесу спілкування з молодшими школярами	Не менше 2 стор.
16	Запропонуйте сценарій відвідування сім’ї учня молодшого шкільного віку (у вигляді тез). Тема: “Домашній режим як необхідна умова соціалізації особистості”	Не менше 2 стор.
17	Запропонуйте класному керівнику методичні рекомендації для оптимізації процесу спілкування з учнями-підлітками	Не менше 2 стор.
18	Запропонуйте класному керівнику методичні рекомендації для оптимізації процесу спілкування з учнями-старшокласниками	Не менше 2 стор.
19	Запропонуйте сценарій батьківських зборів для батьків учнів молодшого шкільного віку (у вигляді тез) на тему “Особистість та групові норми”	Не менше 2 стор.
20	Запропонуйте сценарій батьківських зборів для батьків підлітків на тему “Значення сфери спілкування у житті підлітка”	Не менше 2 сторів.
21	Складіть поради для підлітків щодо подолання комплексу неповноцінності	Не менше 10 пунктів
22	Складіть поради для підлітків щодо подолання негативних рис характеру	Не менше 10 пунктів

23	Складіть поради для підлітків щодо вироблення сили волі	Не менше 10 пунктів
24	Складіть поради для учнів-підлітків щодо підвищення статусу в класі	Не менше 10 пунктів.
25	Складіть поради для вчителя щодо його спілкування з молодшими школярами	Не менше 10 пунктів
26	Складіть поради для вчителя щодо його спілкування з підлітками	Не менше 10 пунктів
27	Складіть поради для вчителя щодо його спілкування з старшокласниками	Не менше 10 пунктів
28	Складіть поради для вчителя “Як керувати увагою молодших школярів на уроці?”	Не менше 10 пунктів
29	Складіть поради для батьків щодо їх спілкування з дітьми підліткового віку	Не менше 10 пунктів
30	Складіть поради для підлітків на тему “Як вдосконалювати себе”	Не менше 10 пунктів
31	Наскільки доцільно вимірювати готовність дитини до школи за рівнем розвитку умінь читати, писати, рахувати?	Не менше 1 стор.
32	Довести необхідність формування сюжетно-рольової гри з раннього віку	Не менше 1 стор.
33	Про які сторони дитячої психіки може розповісти дитячий малюнок?	Не менше 1 стор.
34	Скласти список проблем, які є проблемами підлітків, їх батьків та вчителів. Виділити безпроблемну зону спілкування	Не менше 1 стор.
35	Охарактеризуйте психологічну суть й основні причини підліткового нонконформізму	Не менше 1 стор.

36	Розкрийте сутність психологічної готовності дитини до шкільного навчання	Не менше 1 стор.
37	Перелічіть відомі Вам вікові кризи в онтогенезі особистості й охарактеризуйте сутність однієї з них	Не менше 2 стор.
38	Опишіть основні типи акцентуацій характеру підлітків і детально охарактеризуйте один з них	Не менше 2 стор.
39	Поясніть психологічну природу підліткового лихослів'я	Не менше 1 стор.
40	Опишіть трьох підлітків-хлопчиків з різними акцентуаціями характеру	Не менше 2 стор.
41	Опишіть трьох підлітків-дівчаток з різними акцентуаціями характеру	Не менше 2 стор.
42	Обґрунтуйте, чи можуть умови життя самі по собі визначити психічний розвиток дитини?	Не менше 2 стор.
43	Обґрунтуйте, чи досить двох детермінант для аналізу психічного розвитку особистості?	Не менше 2 стор.
44	Проаналізуйте, що є показниками психічного розвитку дитини?	Не менше 2 стор.
45	Обґрунтуйте слова Г.С.Костюка: "Дитина сама бере участь у своєму розвитку"	Не менше 1 стор.
46	Розкрийте сутність взаємозв'язку зовнішніх і внутрішніх умов психічного розвитку дитини, порівнюючи висловлювання: "Зовнішнє діє через внутрішнє" (С.Л.Рубінштейн) і "Внутрішнє (суб'єкт) діє через зовнішнє і цим себе змінює.." (О.М.Леонтьєв)	Не менше 1 стор.
47	Проаналізуйте, які чинники спричиняють педагогічну занедбаність підлітків	Не менше 2 стор.

48	Проаналізуйте основні напрямки розвитку самосвідомості старшокласників	Не менше 2 стор.
49	Розкрийте, які проблеми постають перед людиною у зрілому дорослому віці?	Не менше 2 стор.
50	Розкритите, у чому полягають особливості розвитку спонукальної сфери у зрілому дорослому віці?	Не менше 2 стор.
51	Охарактеризуйте основні періоди геронтогенезу	Не менше 2 стор.
52	Охарактеризуйте чинники від яких залежить динаміка інтелектуальної активності у старості	Не менше 2 стор.
53	Розпитайте двох людей старших 60 років (з різницею у віці 10-20 років) про їхні основні проблеми, турботи та очікування від життя. Які відмінності у ставленні до життя цих людей ви виявили?	Не менше 2 стор.
54	Розкрийте критерії на основі яких визначають межі вікових періодів	Не менше 1 стор.
55	З'ясуйте роль гри у психічному розвитку дошкільника	Не менше 2 стор.
56	Які кризи переживає дитина до 6 років? Чим вони спричинені?	Не менше 2 стор.
57	Розкрийте досягнення у розвитку пам'яті, які характерні для учнів початкових класів	Не менше 1 стор.
58	Охарактеризуйте специфіку потреб сучасних підлітків	Не менше 1 стор.
59	Охарактеризуйте специфіку інтересів сучасних підлітків	Не менше 1 стор.
60	Опишіть соціальну ситуацію розвитку учня першого класу	Не менше 2 стор.

61	Опишіть соціальну ситуацію розвитку підлітка	Не менше 2 стор.
62	Опишіть соціальну ситуацію розвитку старшокласника	Не менше 2 стор.
63	Описати систему життєдіяльності підлітка	Не менше 1 стор.
64	Описати систему життєдіяльності старшокласника	Не менше 1 стор.
65	Описати особливості самоконтролю поведінки молодшого школяра	Не менше 1 стор.
66	Описати особливості самоконтролю поведінки підлітка	Не менше 1 стор.
67	Описати особливості самоконтролю поведінки старшокласника	Не менше 1 стор.
68	Опишіть особливості особистісної рефлексії старшокласників	Не менше 2 стор.
69	Описати особливості соціальної ситуації розвитку в період немовляти	Не менше 2 стор.
70	Описати особливості соціальної ситуації розвитку у ранньому дитинстві	Не менше 2 стор.
71	Порівняйте основні проблеми, турботи та очікування від життя у ранньому дорослому і зрілому дорослому віці	Не менше 2 стор.
72	Порівняйте особливості уваги молодших школярів та підлітків	Не менше 2 стор.
73	Порівняйте особливості пам'яті молодших школярів та підлітків	Не менше 2 стор.
74	Порівняйте особливості мислення молодших школярів та підлітків	Не менше 2 стор.
75	Порівняйте особливості розвитку пам'яті підлітків та старшокласників	Не менше 2 стор.

76	Порівняйте особливості розвитку мислення підлітків та старшокласників	Не менше 2 стор.
77	Порівняйте особливості розвитку самооцінки молодших школярів та підлітків	Не менше 2 стор.
78	Порівняйте особливості психічного розвитку дитини в період раннього дитинства та в дошкільному віці	Не менше 2 стор.
79	Порівняйте особливості ідеалів підлітків і старшокласників	Не менше 2 стор.
80	Порівняйте особливості самосвідомості підлітків та старшокласників	Не менше 2 стор.
81	Опишіть особливості ідеалів трьох хлопців-старшокласників	Не менше 1 стор.
82	Запишіть та проаналізуйте перші дитячі спогади. Визначте, якого віку вони стосуються, який їх зміст, що пам'ятаєте краще, позитивне чи негативне?	Не менше 1 стор.
83	Розробіть тематику психолого-педагогічних консультацій для батьків учня-підлітка з проблеми формування здібностей дитини	Не менше 10 тем.
84	Проаналізуйте малюнки дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на тему "Коли я виросту, то стану.."	Не менше 2 стор.
85	Проаналізуйте малюнки молодших школярів та підлітків на тему "коли я виросту, то стану..."	Не менше 2 стор.
86	Проаналізуйте малюнки дошкільників та молодших школярів на тему "Мама і тато на роботі"	Не менше 2 стор.
87	Проаналізуйте малюнки дітей різних вікових	Не менше 2 стор.

	категорій на тему “Я дуже люблю”	
88	Складіть програму психологічного дослідження з проблеми „Інтереси сучасних підлітків”	Не менше 2 стор.
89	Складіть програму психологічного дослідження з проблеми „Інтереси сучасних старшокласників ”	Не менше 2 стор.
90	Складіть програму психологічного дослідження з проблеми “Мотиви вибору професії”.	Не менше 10 пунктів
91	Проведіть дослідження щодо знань вчителями особливостей нерівномірності психофізіологічного розвитку підлітків та юнаків	Результати, не менше 10 пунктів
92	Чи завжди індивідуально-психологічні властивості людини, що виявляються в ранньому дитинстві зберігаються в подальшому її житті? Чим це можна пояснити?	Не менше 1 стор.
93	Чи може бути уява дитини багатшою, ніж уява дорослої людини? Обґрунтуйте свою відповідь	Не менше 1 стор.
94	Чи впливає на реальну популярність підлітка статус формального лідера? Обґрунтуйте свою думку	Не менше 1 стор.
95	Чому люди похилого віку практично завжди минуле оцінюють краще, ніж сучасне, причому краще, ніж це відповідає дійсності?	Не менше 1 стор.
96	На основі спостережень зберіть дані про індивідуальні відмінності в характерах молодших школярів	Не менше 1 стор.
97	Проведіть бесіду з молодшими підлітками і зробіть висновок про те, якими ідеалами вони керуються у своїй діяльності	Не менше 10 пунктів

98	Дослідіть індивідуальні особливості інтересів молодших школярів	Не менше 1 стор.
100	Охарактеризуйте особливості юнацької дружби	Не менше 1 стор.
101	Довести, що онтогенез – єдиний цілісний процес, хоча і виявляється в різних формах	Не менше 1 стор.
102	Як розуміти “норму психічного розвитку”, якщо одна дитина за один і той же період уже навчилася щось робити, а інша – ні?	Не менше 1 стор
103	Що приховано за феноменом “Я сам”?	Не менше 1 стор.
104	Яку роль відіграє оцінка дорослого в розвитку особистості дитини-дошкільника?	Не менше 1 стор.
105	Порівняти поняття “хронологічний вік” і “психологічний вік”	Не менше 1 стор.
106	Порівняйте поняття: формування, розвиток, соціалізація	Не менше 1 стор.

№ з.п.	Номери завдань
1	1, 21, 31, 41, 51, 61, 71, 81, 91, 101
2	2, 12, 32, 42, 52, 62, 72, 82, 92, 102
3	3, 23, 33, 43, 53, 63, 73, 83, 93, 103
4	4, 14, 24, 44, 54, 64, 74, 84, 94, 104
5	5, 15, 25, 35, 45, 55, 65, 75, 85, 95
6	6, 26, 36, 46, 56, 66, 76, 86, 96, 106
7	7, 17, 27, 37, 57, 67, 77, 87, 97, 105
8	8, 18, 28, 38, 48, 58, 68, 78, 88, 98
9	9, 19, 29, 39, 49, 59, 69, 79, 89, 99
10	10, 20, 30, 40, 50, 60, 70, 80, 90, 100

11	11, 16, 27, 45, 58, 63, 71, 89, 94, 103
12	8, 1, 26, 31, 47, 50, 65, 80, 98, 91
13	13, 19, 28, 37, 46, 55, 64, 73, 82, 92
14	16, 3, 21, 32, 43, 54, 65, 76, 87, 98
15	22, 4, 23, 34, 45, 56, 67, 78, 89, 100
16	1, 12, 20, 33, 44, 55, 66, 77, 88, 99
17	2, 21, 23, 24, 35, 46, 57, 68, 79, 90
18	3, 14, 22, 34, 41, 52, 63, 74, 85, 96
19	4, 15, 25, 31, 42, 53, 64, 75, 86, 97
20	5, 17, 29, 34, 46, 51, 62, 73, 84, 98
21	6, 18, 32, 47, 56, 61, 70, 81, 93, 102
22	7, 21, 33, 44, 55, 66, 71, 88, 99, 104
23	8, 19, 29, 33, 56, 67, 72, 82, 91, 105
24	9, 20, 31, 43, 55, 68, 73, 84, 92, 101
25	10, 16, 22, 36, 47, 51, 69, 87, 76, 103
26	11, 17, 28, 37, 46, 55, 64, 83, 72, 106
27	12, 19, 21, 32, 45, 50, 63, 77, 80, 102
28	13, 18, 27, 30, 42, 55, 61, 74, 88, 95
29	1, 14, 21, 34, 46, 57, 67, 78, 82, 94
30	2, 15, 24, 35, 40, 52, 65, 70, 89, 93

ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА ЗА ТЕМАМИ

Тема: Предмет, завдання та методи вікової психології.

Мета заняття: з'ясувати особливості предмету, завдань та основних розділів вікової психології, засвоїти специфіку основних груп методів вікової психології. Розкрити основні етапи розвитку вікової психології та її сучасну проблематику, навчитися використовувати методи вікової психології для вивчення розвитку в онтогенезі.

Індивідуальна робота студентів

1. Проаналізуйте зв'язок методології, методу та методики в психологічному дослідженні з вікової психології. Представте результати у вигляді реферату або виступу на семінарському занятті.
2. За завданням викладача виконайте тематичне дослідження про одного із учених: П.П.Блонський, Л.І. Божович, Л.С.Виготський, О.В.Запорожець, Г.С.Костюк, М.І.Лісіна, С.Д.Максименко. Представте результати у вигляді реферату або виступу на семінарському занятті.
3. Охарактеризуйте близнюковий метод та його значення в експериментальному дослідженні розвитку психіки. Представте результати у вигляді реферату або виступу на семінарському занятті.
4. Проаналізуйте психодіагностичний потенціал проєктивних методик. Визначте принципи застосування малюнка у дитячій психологічній діагностиці.
5. Визначте за допомогою яких методів можна дослідити проблему впливу перегляду фільмів жахів на рівень агресивності в підлітковому віці.

Питання для дискусії:

1. В чому полягає зв'язок вікової психології з педагогічною діяльністю вчителя?
2. Чи було виникнення вікової психології закономірним явищем розвитку психічної науки? Чому?

3. В чому сенс та значення твердження К.Д.Ушинського «Якщо педагогіка хоче виховувати людину у всіх відношеннях, то вона повинна насамперед пізнати її також в усіх відношеннях?»
4. З якими галузями психології вікова психологія пов'язана найбільш тісно? Чому?
5. Чи свідчить наявність різних підходів до розуміння та пояснення психічного розвитку в онтогенезі в психологічних школах ХХ ст. про складність досліджуваного явища? Аргументуйте свою думку.
6. Які з методів збору фактичних даних є найбільш важливими для вікової психології? Чому?
7. Доведіть, що психологічна спостережливність – складова частина педагогічної майстерності вчителя.
8. Дайте порівняльну характеристику методів спостереження та експерименту у віковій психології.
9. Як Ви оціните ідею розподілу дітей за їх інтелектуальними здібностями за допомогою психологічних тестів з тим, щоб навчати їх в подальшому за навчальними програмами різної складності. Аргументуйте свою точку зору.

Індивідуальна робота студентів

6. Проаналізуйте зв'язок методології, методу та методики в психологічному дослідженні з вікової психології. Представте результати у вигляді реферату або виступу на семінарському занятті.
7. За завданням викладача виконайте тематичне дослідження про одного із учених: П.П.Блонський, Л.І. Божович, Л.С.Виготський, О.В.Запорожець, Г.С.Костюк, М.І.Лісіна, С.Д.Максименко. Представте результати у вигляді реферату або виступу на семінарському занятті.
8. Охарактеризуйте близнюковий метод та його значення в експериментальному дослідженні розвитку психіки. Представте результати у вигляді реферату або виступу на семінарському занятті.

9. Проаналізуйте психодіагностичний потенціал проєктивних методик. Визначте принципи застосування малюнка у дитячій психологічній діагностиці.

10. Визначте за допомогою яких методів можна дослідити проблему впливу перегляду фільмів жахів на рівень агресивності в підлітковому віці.

Тема: Загальні закономірності психічного розвитку особистості

Мета заняття: Засвоїти основні поняття психології онтогенетичного розвитку, розкрити природу рушійних сил, детермінант та закономірностей психічного розвитку особистості.

Індивідуальна робота студентів

1. Проаналізуйте внесок Л.С.Виготського у теорію психічного розвитку. Представте результати у вигляді реферату або виступу на семінарському занятті.

2. Охарактеризуйте процеси інтеріоризації та екстеріоризації у процесі психічного розвитку особистості. Представте результати у вигляді реферату або виступу на семінарському занятті.

3. Який вплив на розвиток дитини (фізичний, пізнавальний, психосоціальний) може здійснити невідповідність ціннісних установок у мікро- і мезо- (екзот-, макро-) системах? У чому смисл управління моделюванням феноменологічного середовища особистості? Представте результати аналізу проблеми у вигляді реферату або виступу на семінарському занятті.

4. Проаналізуйте, до який наслідків у розвитку дитини можуть призвести завищені очікування дорослих. Представте результати у вигляді реферату або виступу на семінарському занятті.

Питання для дискусії

1. Що є показником рівня психічного розвитку?

2. Порівняйте функціональний і стадіальний типи розвитку (за О.В. Запорожцем). В чому полягає їх генетичний взаємозв'язок?
3. Чи існує різниця між психічним і суб'єктивним віком людини? Аргументуйте відповідь.
4. Чому монозиготні близнюки можуть виявляти різні реакції на одну й ту ж ситуацію? Чи можна пояснити динаміку вікового розвитку враховуючи лише два фактори: генетичний і соціальний?
5. У чому полягає відмінність теорії Л.С.Виготського від теорій конвергенції? Аргументуйте власну точку зору.
6. Як ви розумієте генетичний закон, сформульований Л.С.Виготським: «... будь-яка функція у культурному розвитку дитини з'являється на сцені двічі, у двох планах, спершу – соціальному, потім – психологічному, спершу між людьми, як категорія інтерпсихічна, потім у внутрішньому плані, як категорія інтрапсихічна»?
7. Як пов'язані між собою діяльність дитини та її психічний розвиток? Чи відрізняється провідний тип діяльності від домінуючого? Аргументуйте відповідь.
8. Чи можна вважати кризові періоди розвитку закономірним явищем? Чому у період вікової кризи можуть спостерігатися зниження темпів розвитку, негативні або регресивні зміни? Поясніть свою думку. Наведіть приклади із власного досвіду.
9. У чому сутність гетерохронності розвитку? Які життєві труднощі може завдати дитині це явище? Наведіть приклади.
10. Чому не існує єдиного підходу до розв'язання проблем вікової періодизації?

Тема: Психологічні особливості розвитку дитини до вступу в школу.

Мета: Визначити якісні зміни у психічному розвитку дитини в період немовляти, у ранньому та дошкільному дитинстві. Розкрити основні закономірності психічного розвитку дитини.

Індивідуальна робота студентів

1. Складіть зведений термінологічний словник із психології дитинства.

2. Дослідіть проблеми:

- Умови становлення сюжетно-рольової гри у період 1 – 3 років.
- Динаміка прагнення до самостійності на різних вікових етапах дитинства.
- Наслідування дорослих як перехід до імітаційних ігор.

Представте результати у вигляді реферату або виступу на семінарському занятті.

3. Складіть зведений термінологічний словник із психології дитинства.

4. Дослідіть проблеми:

- Умови становлення сюжетно-рольової гри у період 1 – 3 років.
- Динаміка прагнення до самостійності на різних вікових етапах дитинства.
- Наслідування дорослих як перехід до імітаційних ігор.

Представте результати у вигляді реферату або виступу на семінарському занятті.

Питання для дискусії

1. Перевагою чи недоліками розвитку дитини є незначна кількість вроджених форм поведінки? Які дії матері спричиняють утворення шкідливих звичок у дитини?

2. Чому різні психологи називають різний часовий термін періоду новонародженості (одні називають 10 днів, інші – 1–2 місяці)?

3. Чи є дитина істотою соціальною від народження? Якою є роль дорослого на ранніх етапах онтогенезу
4. Що повинні робити батьки, щоб розширити самостійність дитини при спілкуванні його із зовнішнім предметним світом?
5. Педагоги вважають, що у дітей раннього віку не повинно бути великого різноманіття іграшок. Чому? Як можна організувати предметну діяльність дітей?
6. Чому дитина спокійно грається з іграшками у присутності дорослого і втрачає до них інтерес, переживаючи негативні емоції, після того як дорослий піде?
7. Чому діти, отримуючи нову іграшку, радіють їй, а потім ламають?
8. Чи можна знизити емоційне напруження, афективність поведінки дитини у період кризи 3-х років?
9. Доведіть, що гра є провідним видом діяльності дитини дошкільного віку. Які новоутворення закладаються у грі і отримують свій розвиток?
10. Як протягом дошкільного віку змінюється співвідношення наочно – дієвого і наочно – образного мислення у психіці дитини. Наведіть приклади.
11. Доведіть правильність думки О.М. Леонтьєва, що у період дошкільного віку відбувається «перше народження» особистості.
12. Чому діти дошкільного віку знають правила поведінки, але все одно порушують їх?

Тема: Психологія дитини молодшого шкільного віку

Мета: Розкрити психологічні особливості розвитку молодших школярів.

Проаналізувати умови і фактори психічного розвитку і формування особистості молодшого школяра.

Індивідуальна робота студентів

1. Складіть зведений термінологічний словник із психології молодшого шкільного віку.
2. Дослідіть проблеми:
  - Засвоєння норм і правил поведінки у молодшому шкільному віці.
  - Формування самосвідомості учнів молодших класів.

Представте результати у вигляді реферату або виступу на семінарському занятті.

3. Ознайомтеся із монографією: Мурашова Е.В. Дети-«тюфяки» и дети-«катастрофы»: Гиподинамический и гипердинамический синдром/ Екаткрина Вадимовна Мурашова. – Екатеринбург: У-Фактория, 2003.– 176с. (Серия «Психология детства: Современный взгляд»).

З якими проблемами, на ваш погляд, буде пов'язане навчання дітей означених категорій? Представте результати у вигляді реферату або виступу на семінарському занятті.

Питання для дискусії

1. Проаналізуйте суперечності, що простежуються у психічному розвитку молодших школярів. Як вони враховуються при підготовці дитини до школи?
2. Доведіть, що поява «внутрішньої позиції школяра» (Л.І. Божович) є основою готовності дитини до школи?
3. Як змінюється співвідношення домінуючої та провідної діяльності у молодшому шкільному віці?
4. Чи можна стверджувати, що в період молодшого шкільного віку найбільш активно розвивається когнітивна сфера дитини? Обґрунтуйте свою відповідь.

5. За якими ознаками можна судити про якісні змінення пізнавальних процесів (сприймання, пам'ять, уява, мовлення, мислення) у молодших школярів?
6. Чи можна новоутворення у розвитку мислення молодших школярів вважати передумовою особистісного розвитку дитини? Відповідь аргументуйте.
7. Поясніть, чому при оцінюванні поведінки і результатів діяльності, діти більш об'єктивні в оцінці результатів діяльності?
8. Чи змінюються мотиви поведінки дитини молодшого шкільного віку порівняно із дошкільником? Наведіть приклади.
9. В чому причина випередження розвитку інтелектуальних можливостей молодших школярів порівняно із особистісними?
10. Як впливають дії вчителя на характер взаємовідносин учнів початкової школи?

Тема: Психологічні властивості підліткового віку

Мета: Визначити значимість і місце підліткового віку в онтогенезі особистості.

Індивідуальна робота студентів

1. Складіть зведений термінологічний словник із психології підлітка.
2. Дослідіть одну із проблем:
  - Акселерація та її причини.
  - Емоційно-вольовий розвиток у підлітковому віці.
  - Підлітковий вік як сенситивний період для розвитку волі (І.Ю.Кулагіна, В.С.Мухіна, Р.С.Немов).
  - Перебудова навчальної діяльності у середній школі та її психологічні наслідки.
  - Прояви батьківської влади у спілкуванні із підлітками (М.Кле).

Представте результати у вигляді реферату або виступу на семінарському занятті.

1. На основі вивчення публікацій у психологічних журналах за останні 5 років складіть бібліографію однієї із тем:

- Характер підлітків та психологічні причини їхньої інфантилізації
- Психічний розвиток підлітків у сучасних умовах несталого суспільства

Тема: *Психологічні особливості раннього юнацького віку.*

Мета: Визначити специфіку психічного розвитку і становлення особистості старшокласників. Проаналізувати основні закономірності вікового періоду.

Індивідуальна робота студентів

1. Ознайомтеся із науковими працями І.С.Кона щодо проблем психології юнацького періоду. Складіть схему основних характеристики юнацького віку.
2. Проаналізуйте проблему розвитку почуття обов'язку і соціальної відповідальності у ранньому юнацькому віці. Представте результати у вигляді реферату або виступу на семінарському занятті.
3. Охарактеризуйте психологічні особливості студентської юності.

Тема: *Психологічні особливості розвитку у період зрілості.*

Мета: Визначити специфіку психічного розвитку особистості у період зрілості.

Індивідуальна робота студентів

1. Користуючись навчальними посібниками та додатковою літературою (3-4 джерела) опрацюйте одну із тем (за вибором):
  - Зв'язок акмеології із іншими галузями психології;
  - Мотивація та ефективність професійної діяльності особистості;
  - Основні положення та погляди сучасних психологів на проблему особистісної зрілості.

Представте результати у вигляді реферату або виступу на семінарському занятті.

2. Складіть хронологічну таблицю основних етапів розвитку акмеології як галузі психології з детальним описом змісту кожного періода.
3. Складіть план спецкурсу із вікової психології за темою «Психологія проблем людини у світлі акмеології». У розробці спецкурсу мають бути представлені його структура (модулі, теми), мета, завдання, зміст, література.
4. Проведіть опитування, бесіду або анкетування 2-3-х дорослих 28-33pp.(38-42-х pp.) щодо наявності в них ознак кризи молодості (кризи середини життя). Зробіть висновки. Підготуйте письмовий звіт або виступ на семінарському занятті про результати.

Питання для дискусії.

1. Поясніть, чому акмеологія як галузь психології виникла тільки у середині ХХ ст.?
2. Чи відрізняються методи дослідження дорослих за формою і змістом від аналогічних методів дослідження інших вікових періодів ?
3. Аргументуйте, чи можна закономірності психіки, виявлені на дітях, переносити на психіку дорослого і навпаки. Чого більше при порівнянні психіки дорослого та психіки дитини – спільного чи відмінного? Чи є між ними принципова різниця? Поясніть свою думку. Наведіть приклади, які підтверджують думку про їх схожість і відмінність.
4. Які внутрішні та зовнішні фактори впливають на здатність дорослої людини адаптуватися до життєвих критичних ситуацій? Аргументуйте свою думку.
5. Чи можна припустити можливість зупинки особистісного розвитку на етапі дорослості? За яких умов?
6. Чи можна уникнути кризи середнього віку? Аргументуйте свою думку.
7. Чим обумовлюється спосіб життя людей похилого віку? Відповідь аргументуйте. Наведіть приклади.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамова Г.С. Возрастная психология/ Галина Сергеевна Абрамова – М.: Академия, 1998. – 672 с.
2. Ананьев Б.Г. Онтогенетическая эволюция и продолжительность жизни человека // Избранные сочинения. – М., 1980. т. 1
3. Анциферова Л.И. Методологические проблемы психологии развития // Принципы развития в психологии. – М., 1978. с. 3-20
4. Анциферова Л.И. Некоторые теоретические проблемы психологии личности // Вопросы психологии, 1978 № 1 с. 37-49
5. Анциферова Л.И., Завалишина Д.Н., Рыбалко Е.Ф. Категория развития в психологии // Категории материалистической диалектики в психологии. – М., 1988. с. 22-53
6. Астахов В.М., Пузь І.В. Пренатальна і перинатальна психологія як складові частини психології розвитку. Проблема девіантного материнства: стан і шляхи вирішення/ В.М.Астахов, І.В. Пузь // Жіночий лікар. – 2011. – №1. – С. 41 – 45.
7. Бауэр Т. Психическое развитие младенца. – М., 1985. – 318 с.
8. Бодалев А.А. Психология о личности. – М., 1998.
9. Божович Л.И. Избранные психологические труды: Проблемы формирования личности. – М., 1995
- 10.Божович Л.И., Славина Л.С. Психологическое развитие школьника и его воспитание. – М., 1979
- 11.Божович Л.И. Этапы формирования личности в онтогенезе/ Л.И. Божович// Вопросы психологии. – 1978. - № 4. – С.23 – 24.
- 12.Бреслав Г.М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве // Норма и отклонения. – М., 1990
- 13.Валлон А. Психическое развитие ребенка/ А. Валлон. – СПб.: Питер, 2002. – 196 с.
- 14.Венгер А.Л. Ребенок в обществе: исторический кризис детства/ А.Л.Венгер// Вопросы психологи. – 2008. - №4. – С. 3 – 12.

- 15.Веракса Н.Е. Способы регуляции поведения у детей дошкольного возраста/ Н.Е.Веракса, О.М.Дьяченко// Вопросы психологии, 1996. – № 3. – С. 30 – 40.
- 16.Вікова психологія/ Г.С.Костюк. – К.: Рад. школа, 1976. – 268 с.
- 17.Вікова та педагогічна психологія: навч.посіб./ О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
- 18.Возрастные и индивидуальные особенности младших подростков /Под ред. Д.Б.Элькониной и Т.В.Драгуновой . – М.,1967. – 216 с.
- 19.Волков Б.С. Возрастная психология. В 2-х ч. Ч.1:От рождения до поступления в школу: учеб.пособие для студентов вузов/ Б.С.Волков, Волкова Н.В. – М.: ВЛАДОС, 2008. – 366 с. – (Библиотека психолога).
- 20.Волков Б.С. Возрастная психология. В 2-х ч. Ч.2: От младшего школьного возраста до юношества: учеб.пособие для студентов вузов/ Б.С.Волков, Волкова Н.В. – М.: ВЛАДОС, 2008. – 343 с. – (Библиотека психолога).
- 21.Волков Б.С., Волкова Н.В. Задачи и упражнения по детской психологии. – М., 1991
- 22.Выготский Л.С. Собрание сочинений в 6 томах. – Т. 4. Детская психология/ Под ред.. Д.Б.Элькониной – М.: Педагогика, 1984. – 432 с. (педология, кризи 7 лет)
- 23.Выготский Л.С. Проблема возраста // Собрание сочинений в 6 томах т. 4. – М., 1984. с. 244-268
- 24.Выготский Л.С. История развития высших психических функций// Выготский Л.С. Психология развития человека [монография]/ Лев Семенович Выготский – М.: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2005. – 1136 с., ил. – (Библиотека всемирной психологии) – С.208 – 547.
- 25.Глуханюк Н.С., Гершкович Т.Б. (2003) Поздний возраст и стратегии его освоения. М.: Московский психолого-социальный институт, 112 с.
- 26.Горбатов Д.С. Практикум по психологическому исследованию: [Учеб.пособие] / Дмитрий Сергеевич Горбатов.– Самара: Издательский дом «Бахрам-М», 2000. – 248 с.

- 27.Гроф С. За пределами мозга: Рождение, смерть и трансценденция в психотерапии/ Станислав Гроф. — М.: “Издательство АСТ”, 2005.
- 28.Гуткина Н.И. Психологическая готовность к школе/ Нина Иосифовна Гуткина – СПб: Питер, 2004. – 208 с.
- 29.Дарвиш О.Б. Возрастная психология: [Учеб.пособие для студ. высш. учеб. заведений] /Олеся Борисовна Дарвиш – М.: Владос-Пресс, 2003. – 264с.
- 30.Добряков И. В. Перинатальная психология/ И. В. Добряков. – СПб.: Питер, 2010. – 234 с.
- 31.Емельянова Е.В.Психологические проблемы современного подростка и их решение в тренинге/ Елена Владимировна Емельянова. – СПб.: Речь, 2008. – 336с.
- 32.Ермолаева М.В. Практическая психология старости. М.: Издательство ЭКСМО-Пресс, 2002. - 320 с
- 33.Запорожец А.В. Значение ранних периодов детства для формирования детской личности // Принцип развития в психологии. – М., 1978. с. 248-264
- 34.Зимняя И.А. Педагогическая психология: Учеб. пособие /Ирина Алексеевна Зимняя – Ростов н/Д.: «Феникс», 1997. – 480с.
- 35.Змановская Е.В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения): Уч. пос. для ст. высш. учеб. заведений./ Елена Валерьевна Змановская – М.: Академия, 2004 – 288с.
- 36.Змановская Е.В. Девиантное поведение личности и группы: Учебное пособие/ Елена Валерьевна Змановская, Виктор Юрьевич Рыбников – СПб.: Питер, 2010 – 352 с. – (Серия «Учебное пособие»).
- 37.Кле М. Психология подростка (психосоциальное развитие) – М., 1991.
- 38.Клейберг Ю.А. Психология девиантного поведения: Учебное пособие для вузов /Юрий Александрович Клейберг – М.: ТЦ Сфера, 2003. – 160 с.
- 39.Кон И.С. Открытие «Я»/ Игорь Сергеевич Кон – М, 1978. – 367 с.
- 40.Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості/ За ред. Л.М.Проколієнко. – К.: Рад.шк., 1989. – 608 с.

- 41.Крайг Г.Психология развития/ Грэйс Крайг – 7-е изд. – СПб.: Питер, 2000. – 992 с. – (Серия «Мастера психологии»)
- 42.Кулагина И.Ю. Возрастная психология (Развитие ребенка от рождения до 17 лет): Учебное пособие/ Ирина Юрьевна Кулагина – М.: Изд-во УРАО, 1997. – 176 с.
- 43.Левикова С. И. Молодежная субкультура: Учебное пособие. — М.: ФАИР-ПРЕСС., 2004.
- 44.Леонтьев А.Н. К теории развития психики ребенка // Избр. психол. труды. Т.1. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983 – 575 с.
- 45.Лейтес Н.С. К проблеме сенситивных периодов психического развития человека // Принцип развития в психологии. – М., 1978. с. 196-223
- 46.Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. – М., 1984
- 47.Люблинская А.А. Детская психология. – М.: Просвещение, 1971.
- 48.Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі: [В 2 т.]. Т.1: Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології [монографія]/ Сергій Дмитрович Максименко – К.: Форум, 2002. – 319 с.
- 49.Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі: [В 2 т.]. Т.2: Моделювання психологічних новоутворень: генетичний аспект [монографія]/ Сергій Дмитрович Максименко – К.: Форум, 2002. – 335 с.
- 50.Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості [монографія]/ Сергій Дмитрович Максименко – К.: Видавництво ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.
- 51.Малкина-Пых И.Г. Возрастные кризисы: Справочник практического психолога/ Ирина Германовна Малкина-Пых. – М.: Эксмо, 2004. – 896 с.
- 52.Маркова А.К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте/ Аэлита Капитоновна Маркова – М.: Просвещение, 1983. – 96 с.
- 53.Маркова А.К. Мотивация учения и ее воспитание у школьников/ Маркова А.К., А.Б. Орлов, Л.М. Фридман – М.: Педагогика, 1983. – 63 с.
- 54.Менделевич В.Д. Психология девиантного поведения: Учебное пособие /Владимир Давыдович Менделеев – М.: МЕДпресс, 2001. – 432 с.

- 55.Мид М. Культура и мир детства: [Избранные произведения] / Маргарет Мид; [Пер. с англ. и коммент. Ю. А. Асеева]. – М., 1988. – 455 с.
- 56.Моргун В.Ф., Ткачева Н.Ю. Проблем периодизации развития личности в психологии. – М., 1981
- 57.Мухина В.С. Детская психология: учебник для студентов педагогических институтов. – М., 1985. – 326 с.
- 58.Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: учебник для студентов вузов. – М., 2000. – .
- 59.Нартова-Бочавер С.К. Введение в психологию развития: учеб. пособие /С.К. Нартова-Бочавер, А.В.Потапова. – 2-е изд., испр. – М.: Флинта: МПСИ, 2008. – 216с.
- 60.Ньюкомб Н. Развитие личности ребенка/ Нора Ньюкомб – 8-е изд. – СПб.: Питер, 2003. – 640 с. – (Серия «Мастера психологии»)
- 61.Петровский А.В. Развитие личности в позиций социальной психологии // Вопросы психологии, 1984 № 4. с. 3-21
- 62.Петровский А.В., Ярошевский М.Г.Основы теоретической психологии. – М., 1998
- 63.Поливанова К.Н. Психология возрастных кризисов: Учеб.пособие для студ. высш. учеб. заведений.–М.: «Академия», 2000.–186 с .
- 64.Поліщук В.М. Криза 7 років: феноменологія, проблеми: Навчальний посібник/ Валерій Миколайович Поліщук – Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. – 118 с.
- 65.Поліщук В.М. Вікова та педагогічна психологія (програмні основи, змістові модулі, інформаційне забезпечення): Навчально-методичний посібник/ Валерій Миколайович Поліщук – Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. – 330 с.
- 66.Практикум по возрастной и педагогической психологии / Под ред. А.И. Щербакова. – М., 1987
- 67.Психологический словарь / Под ред. А.В.Петровского и М.Г. Ярошевско-го. – М., 1985

Додатки

Додаток А.

Програма спостереження

за перебігом взаємодії членів малої групи при спільному рішенні задач під час дискусії (за системою категорій Р.Бейлза)// за Горбатов Д.С. Практикум по психологическому исследованию: [Учеб.пособие]// Дмитрий Сергеевич Горбатов.– Самара: Издательский дом «Бахрам-М», 2000. – 248 с.

Етапи спостереження :

- 1) Визначення мети спостереження (для чого, з якою метою воно здійснюється);
- 2) Вибір об'єкту дослідження (які учасники або яка група підлягають спостереженню);
- 3) Вибір способу спостереження (як спостерігати), його тривалості (скільки спостерігати) та способів реєстрації досліджуваного матеріалу (як здійснювати запис);
- 4) Здійснення сеансу пробного спостереження, необхідного для уточнення дій попередніх етапів та пошук можливостей їх уникнення;
- 5) Етап проведення спостереження;
- 6) Обробка та інтерпретація отриманої інформації.

Основою процесу спостереження є штучне виділення із загального ходу подій певних *одиниць активності* об'єкта. Подібні одиниці активності виражаються за допомогою звичайних слів або наукових термінів та мають бути сформульовані максимально однозначно (тобто не вимагати додаткових пояснень). Це можуть бути *ознакові системи* (конкретні види поведінки, перелік яких не є вичерпним для певної сфери спостереження) або *система категорій* (повний опис всіх проявів можливої поведінки процесу, що вивчається), яка складається на науковій основі. Вони і реєструються у протоколах спостереження.

Прикладом є *система категорій* Р.Бейлза [Горбатов, с. 9-12], сформульована для стандартизованої процедури спостереження за взаємодією членів малої групи при спільному рішенні задач під час дискусії. Р.Бейлз систематизував 80 ознак міжособистісного спілкування у 12 категорій, а останні у 4 класи (А, В, С, D) (таблиця 1). Таблиця містить зв'язки між категоріями: 6,7 – це проблеми орієнтації (а), 5,8 – це проблеми оцінювання (b), 4,9 – це проблеми контролю (с), 3,10 – це проблеми знаходження рішення (d), 2,11 – це проблеми подолання напруження (е), 1-12 – це проблеми інтеграції(f).

Таблиця 1

Система категорій спостереження Р.Бейлза

Клас А. Позитивні емоції	
1.Виражає солідарність, підвищує статус іншого, винагороджує	f
2.Виражає ослаблення напруження, шуткує, сміється, виражає задоволення	e
3.Погоджується, виражає пасивне прийняття, поступається	d
Клас В. Рішення проблеми	
4.Дає поради, напрямок дій, враховуючи автономію іншого	c
5.Виражає думку, оцінює, аналізує, виражає почуття, бажання	b
6.Дає орієнтацію, інформацію, уточнює, підтверджує	a
Клас С. Постановка проблеми	
7.Запрошує орієнтацію, інформацію, повторення, підтвердження	a
8.Запрошує думку, оцінку, пораду, цікавиться самопочуттям	b
9.Питає поради , напрямку ,можливого способу дій	c
Клас D Негативні емоції	
10.Заперечує, надає пасивний супротив, формальний, відмовляє у допомозі	d
11.Виражає напруження, просить про допомогу, пасує перед проблемою	e
12.Виражає антагонізм, підриває статус іншого, захищає себе або самостверджується.	f

Проективний малюнок «Моя сім'я» (за Р.Ф. Беляускайте) // За Дарвиш О.Б. Возрастная психология. – М. : Изд-во ВЛАДОС – ПРЕСС, 2003. – 264с. - С. 111 - 115.

Тест дозволяє виявити ставлення дитини до членів своєї родини, сімейні стосунки, щовикликають тривогу або конфлікти для дитини, демонструє характер сприймання дитиною взаємин з іншими членами родини і свого місця в ній.

Тест складається із двох частин: малювання сім'ї та бесіди після малювання.

Для виконання малюнку дитині надається стандартний аркуш для малювання, олівець (твердість 2М) і ластик.

Інструкція:

«Будь ласка, намалюйте свою сім'ю так, щоб її члени були чимось зайняті».

При цьому не рекомендується пояснювати, що означає слово «сім'я», а якщо виникають питання «що намалювати?», потрібно лише ще раз повторити інструкцію або відповісти без будь-яких вказівок. Наприклад, «можеш малювати як хочеш». Під час малювання слід занотовувати всі спонтанні висловлювання дітей, відзначати їх мііку, жести, а також фіксувати послідовність малювання.

Після закінчення малювання з дитиною можна провести бесіду за наступною схемою:

- хто зображений на малюнку, що робить кожний член сім;
- де працюють або навчаються члени сім'ї;
- як у сім'ї розподіляються домашні обов'язки;
- які стосунки у дитини з іншими членами сім'ї.

В системі аналізу враховуються формальні і змістовні аспекти малюнка. Формальними особливостями малюнка вважаються кількість ліній при малюванні, положення об'єктів малювання на аркуші, витирання малюнку або його окремих частин, затушовування окремих частин малюнка.

Змістовними характеристиками малюнка є зображена діяльність членів сім'ї, представлених на малюнку, їх взаємодія і розташування, а також співвіднесення речей і людей на малюнку.

При інтерпретації основну увагу звертають на такі аспекти:

1. Аналіз структури малюнка сім'ї (порівняння складу реальної і намальованої сім'ї, розташування і взаємодія членів сім'ї на малюнку).
2. Аналіз особливостей малюнка окремих членів сім'ї, відмінність у стилі малювання, кількості деталей.
3. Аналіз процесу малювання (послідовність малювання кожного члена сім'ї, коментарі, паузи, емоційні реакції під час малювання).

Розглянемо більш детально кожний аспект схеми інтерпретації.

1. Дитина не завжди малює всіх членів сім'ї. Як правило вона не зображує тих, з ким знаходиться у конфліктних стосунках. Не малюючи їх, дитина ніби розряджає неприйнятну емоційну атмосферу в родині, уникає негативних емоцій пов'язаних з певними людьми. Найбільш часто в малюнку відсутні брати або сестри, які пов'язані із ситуацією конкуренції. У такий спосіб дитина символічно «монополізує» відсутню любов та увагу батьків. Якщо до малюнку не включено зображення саого автора, це може свідчити про відсітність почуття спільності, відчуження дитини.

Іноді діти малюють людей, які не входять реально до складу сім'ї, що пов'язане із незадоволеними психологічними потребами у родині. Прикладом може бути зображення єдиними у родині дітьми інших дітей – двоюрідних братів, сестер, сусідів тощо, що виражають потребу у кооперативних стосунках (таку ж інформацію можуть нести і зображення тварин). Зображення не пов'язаних із родиною дорослих свідчить про сприймання сім'ї як неінтегрованого утворення, про пошук людини, здатної задовольнити потребу дитини у близьких емоційних контактах.

Розташування членів родини на малюнку часто ілюструє їх взаємини. Так, важливим показником психологічної близькості є реальна відстань між окремими членами сім'ї. Малювання членів сім'ї зі з'єднаними руками,

об'єднаність їх у спільній діяльності є індикатором психологічного комфорту, інтегративності родини. Малюнки із протилежними характеристиками свідчать про низький рівень емоційних зв'язків. Іноді між членами сім'ї намальовано різні об'єкти, що виступають межею між ними (наприклад, зображення, де батько сидить перед телевізором або відгородившись газетою, що відокремлюють його від зображення сім'ї. Мама частіше зображена біля плити, що немов би поглинає всю її увагу). Зустрічаються малюнки, на яких вся сім'я розташована однією групою, а один з її членів – у віддаленні. Якщо на відстані дитина малює себе, це вказує на почуття невключеності, відчуження. У випадку віддалення іншого члена сім'ї можна припускати негативне ставлення дитини до нього, малу значимість його для дитини.

Деякі діти зображують всіх членів своєї сім'ї дуже маленькими і розташовують їх на нижній лінії аркуша. Це може свідчити про почуття неповноцінності у сімейній ситуації.

2. Дитина найбільш деталізує, довше малює і розфарбовує фігуру найулюбленішого члена сім'ї. І навпаки, якщо дитина негативно ставиться до когось, то і малює цю людину неповно, без деталей, іноді навіть без деяких частин тіла, використовує штриховку. Часто використовується стирання і перемальовування у зображенні цієї людини.

Важливе діагностичне значення має неадекватні розміри фігури. Наприклад, якщо дитина малює меншу сестру не лише більшою, ніж вона сама, але й навіть більшою, ніж батьки, то це може свідчити про виключність уваги, що приділяється сестрі у родині, про її особливе місце в ієрархії сімейних стосунків. Деякі діти малюють найбільшими або рівними за розмірами з батьками себе. Хоментаскас пов'язує це з егоцентризмом дитини, із змаганням за батьківську любов.

У малюнках дітей можна спостерігати декілька стилів малювання. Так, часто одним стилем малюють батька і братів, а іншим – маму і сестер. Особливо відрізняється тип промальовування волосся, одягу. По тому, як

дитина малює себе, можна зрозуміти, з ким вона сильніше ідентифікує себе (із мамою чи батьком) і чи адекватно це статі дитини.

3. Аналіз процесу малювання надає багату інформацію не лише про сімейні стосунки дитини, але й взагалі про стиль її роботи. Наприклад, манера прикривання намальованого рукою може свідчити про недовіру дитини своїм силам, невпевненість і потребу у підтримці зі сторони дорослого.

Варто звертати увагу на

- послідовність малювання членів сім'ї,
- послідовність малювання деталей,
- витирання,
- повернення до вже намальованих об'єктів, деталей, фігур,
- паузи,
- спонтанні коментарі.

Інтерпретація процесу малювання загалом реалізує тезу про те, що за динамічними характеристиками малювання криються зміни думок, почуттів, що відображаються на певних деталях малюнку.

Умовно можна виділити п'ять симптомокомплексів:

- сприятлива сімейна ситуація,
- тривожність,
- конфліктність у сім'ї,
- почуття неповноцінності у сімейній ситуації, ворожість у сімейній ситуації.

Симптомо- комплекси	Симптом	Бали
------------------------	---------	------

1.Сприятлива сімейна ситуація	<ul style="list-style-type: none"> • Спільна діяльність всіх членів сім'ї, • Домінування людей на малюнку порівняно із речами, • Зображення всіх членів сім'ї, • Відсутність ізольованих членів сім'ї, • Відсутність штриховки, • Хороша якість ліній, • Відсутність показників ворожості, • Адекватне розташування людей на аркуші. 	0,2 0,1 0,2 0,2 0,1 0,1 0,2 0,1
2. Тривожність	<ul style="list-style-type: none"> • Штриховка • Лінія основи – підлога., земля • Лінія над малюнком • Лінія із сильним натиском • Стирання • Надмірна увага до деталей • Надлишок речей • Подвійні або перервані лінії • Підкреслювання окремих деталей 	0,1,2,3 0,1 0,1 0,1 0,1,2 0,1 0,1 0,1 0,1
3.Конфліктність у родині	<ul style="list-style-type: none"> • Бар'єри між фігурами • Витирання окремих фігур • Відсутність основних частин тіла у деяких фігур • Виділення окремих фігур • Ізоляція окремих фігур • Неадекватна величина окремих фігур • Невідповідність вербального опису і малюнку • Домінування речей • Відсутність на малюнку окремих членів сім'ї • Член сім'ї, що стоїть спиною 	0,2 0,1,2 0,2 0,2 0,2 0,2 0,1 0,1 0,2 0,1
4.Почуття неповноцінності у сімейній ситуації	<ul style="list-style-type: none"> • Член сім'ї, що стоїть спиною • Автор малюнку непропорційно маленький • Розташування фігур на нижній частині аркуша • Лінія слабка, преривна • Ізоляція автора від інших 	0,2 0,2 0,1 0,2 0,1
Симптомо-комплекси	Симптом	Бали

	<ul style="list-style-type: none"> • Маленькі фігури • Нерухома порівняно з іншими фігура автора • Відсутність автора • Автор сидить спиною 	0,1 0,2 0,1 0,2
5. Ворожість у сімейній ситуації	<ul style="list-style-type: none"> • Одна із фігур на іншому аркуші або на іншій стороні аркуша • Агресивна позиція фігури • Закреслена фігура • Деформована фігура • Зворотній профіль • Руки розкинуто в сторони • Пальці довгі, підкреслені 	0,1 0,2 0,2 0,1 0,1 0,1

Додаток В.

Визначення у старших дошкільників сформованості «внутрішньої позиції школяра». //За Дарвиш О.Б. Возрастная психология. – М. : Изд-во ВЛАДОС – ПРЕСС, 2003. – 264с. - С. 86-87.

Інструкція:

Задайте дитині питання і попросіть дати відповіді (відповіді слід записати) :

1. Ти хочеш іти до школи?
2. Ти хочеш ще на рік залишитись у дитячому садочку (вдома)?
3. Які заняття тобі найбільш подобаються? Чому?
4. Ти любиш, коли тобі читають книжки?
5. Ти сам просиш, щоб тобі почитали книжку?
6. Чому ти хочеш іти до школи?
7. Тобі подобається шкільна форма і шкільні знаряддя?
8. Якщо тобі дома дозволять носити шкільну форму і користуватися шкільними знаряддями, а до школи дозволять не ходити, то тебе це влаштує? Чому?
9. Якщо ми будемо зараз грати у школу, то ким ти хочеш бути : учнем чи вчителем?
10. Під час гри у школу, що у нас буде довше – урок чи перерва?

Обробка результатів і висновки.

Враховуються всі відповіді, крім 6 та 7.

При сформованій «внутрішній позиції школяра» відповіді на питання повинні звучати приблизно так :

1. Хочу іти до школи.
2. Не хочу ще на рік залишатися у дитячому садку (або дома).
3. Ті заняття, на яких вчили (букви, цифри тощо).
4. Люблю, коли мені читають книжки.
5. Сам прошу, щоб мені почитали.
8. Ні, не влаштує, хочу ходити до школи.

9. Хочу бути учнем.

10. Урок має бути довшим.

Додаток Г.

Проективна методика «Клас тварин» (Фантастичний малюнок класу)/ за Л.О.Кондратенко //Кондратенко Л.О. Розумові здібності дитини. – К.: Главник, 2004. – 112с. – (Психологічний інструментарій).

Дітям роздаються аркуші паперу і пропонується уявити, що до них у клас завітала добра чарівниця, яка дуже любить різні живі істоти і вважає, що кожній людині не завадило б на кілька хвилин перетворюватися на якусь тваринку, пташку, рибку чи може й черепаху. От вона й перетворює (зовсім ненадовго) всіх, кого побачить, у якусь живу істоту. Так і сталося у вас у класі: всі-всі дітки в когось перетворились, і не тільки дітки, а й вчителька. Тож намалюйте свій клас у хвилину візиту чарівниці. Біля тієї тваринки, в яку перетворився автор малюнка, поставте трикутник, а біля тваринки, в яку перетворилась учителька, - квадрат.

Інтерпретація.

При аналізі малюнка виділяються п'ять основних типів стосунків :

Позитивне (реалізоване) ставлення до однокласників. Воно відображається малюнком компактної групи однотипних тваринок (білочки, зайчики, олені, ведмедики, кішечки тощо). На малюнку немає або майже немає кущів, дерев, будівель, парт, столів...

Позитивне (нереалізоване) ставлення до однокласників. На малюнку зображені однакові або такі, що не загрожують одна одній тварини (як і у попередньому малюнку). Але всі вони розсосереджені, розкидані по листку, розділені деревами, кущами, партами тощо. Малювання дитина в цьому випадку іноді може починати не із зображення тваринки, а спочатку малює ліс, школу, класні меблі. Як показують спостереження, автори таких

малюнків, як правило тягнуться до контактів з іншими дітьми, але з якихось причин не можуть або просто не вміють їх налагоджувати. Досить значний відсоток серед них становлять так звані «домашні діти», які тільки вчаться мистецтву спілкування з однолітками.

В практиці обидва типи малюнків зустрічаються досить рідко, найчастіше ж у житті бувають проміжні варіанти, коли дитина уже зуміла налагодити приязні контакти з частиною класу і не може або не хоче приятелювати з іншою. Характерною для початкової школи є наявність окремих класних угруповань тільки хлопчиків або тільки дівчаток. Стосунки між цими групами можуть бути як дружніми, так і в різній мірі ворожими.

Відсторонене (індиферентне) ставлення до однокласників. У цьому випадку малюється тільки одна тваринка, що ідентифікується з автором малюнку. При проханні продовжити малювання дитина або відмовляється це робити, або ж дублює малюнок тієї ж тварини. На питання : «А це хто?» відповідає : «Теж я» або: «Теж зайчик».

Крайнім випадком відстороненості, посиленої небажанням іти на контакт, часто відповідає ідентифікація себе з птахом, який ніби існує над іншими членами колективу. Відсторонена дитина дуже рідко ідентифікує себе з хижими тваринами або плазунами.

Пасивне протистояння. Малюється тільки дві тваринки. Одна з них (слабкіша) ідентифікується з автором малюнку, а друга (сильніша) з усім класом. Сюди ж слід віднести випадки, коли малюється одна, але явно зневажувана тваринка – гадюка, свиня, тарган тощо.

Агресивне протистояння. В цьому випадку малюнки часто схожі на розглянуті вище. Але дитина співвідносить себе із сильною твариною, найчастіше хижак, а весь клас – із слабкою. В особливо важких випадках «я - хижак» залишається єдиною істотою на малюнку. Простір листка при цьому заповнюється замість інших істот різними предметами – квітами, деревами, сонцем, хмарами, партами...

У випадку як агресивного так і пасивного протистояння малюк сприймає однокласників як єдину, ворожу йому силу. Реакція ж залежить від індивідуальних особливостей дитини.

Методика дозволяє зробити певні припущення про те, наскільки дружнім і згуртованим є класний колектив, чи задоволений учень своїм шкільним статусом, яке його ставлення до учителя. Водночас слід зазначити, що малюнок є лише приблизним і досить опосередкованим зрізом ситуації на момент його створення. Маленькі школярі дуже імпульсивно реагують на все, що відбувається навколо них. І тому малюнки, зроблені однією і тією ж дитиною протягом тижня, а то й навіть одного дня можуть суттєво різнитися, відображаючи зміну настроїв її автора.

Додаток Д.

Проективний малюнок «Що мені подобається у школі?» (за Н.Г.Лускановою) // Дарвиш О.Б. Возрастная психология. – М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003.- 264с. – С.103-105.

Методика виявляє ставлення дітей до школи і мотиваційну готовність дітей до навчання у школі.

Інструкція:

«Діти, намалюйте, що вам найбільше подобається у школі. Малювати можна все, що бажаєте. Малюйте, як зможете, оцінки за малюнок виставлятися не будуть».

Приблизна *схема аналізу і оцінки малюнків:*

1. Невідповідність темі вказує на
  - а) відсутність шкільної мотивації і домінування інших мотивів, частіше – ігрових. В цьому випадку діти малюють машини, іграшки, військові дії, візерунки тощо. Свідчить про мотиваційну незрілість;

б) дитячий негативізм. В цьому випадку дитина вперто відмовляється малювати на шкільну тему і малює те, що вона найкраще вміє і любить малювати. Така поведінка властива дітям із завищеним рівнем домагань і труднощами пристосування до чіткого виконання шкільних вимог;

в) не вірне тлумачення поставленої задачі, її не розуміння. Такі діти або нічого не малюють або змальовують у інших сюжети, що не стосуються даної теми. Частіше це властиве дітям із затримкою психічного розвитку.

2. Відповідність заданій темі свідчить про наявність позитивного ставлення до школи, про цьому враховується сюжет малюнку, тобто те, що намальовано:

а) навчальні ситуації – вчитель із указкою, діти за партами, дошка із написаними завданнями тощо. Свідчить про високу шкільну мотивацію і учбову активність дитини, наявність у неї пізнавальних учбових мотивів;

б) ситуації не навчального характеру – шкільні приміщення, учні на перерві, учні із портфелями тощо. Властиві дітям із позитивним ставленням до школи, проте більшою спрямованістю на зовнішні шкільні атрибути;

в) ігрові ситуації – гойдалки на шкільному подвір'ї, ігрова кімната, іграшки та інші предмети, що стоять у класі (наприклад, телевізор, квіти на підвіконні тощо). Властиві дітям із позитивним ставленням до школи, але із домінуванням ігрової мотивації.

Для більшої надійності оцінки дитячих малюнків при проведенні дослідження доцільно запитати дитину, що вона намалювала, чому намалювала той чи інший предмет, ту чи іншу ситуацію.

В деяких випадках за малюнками дітей можна діагностувати не лише рівень їх учбової мотивації, їх ставлення до школи, але й виявити ті сторони шкільного життя, що є для дитини найбільш привабливими.

Так, наприклад, школярі із психомоторною розгальмованістю, підвищеною руховою активністю нерідко зображують гру у футбол на уроці фізкультури, бійки з дітьми на перервах, можуть намалювати клас, у якому все перевернуто тощо. Чутливі, сентиментальні діти, малюючи навчальну

ситуацію, обов'язково включають до неї декоративні елементи (орнамент, квіти, дрібні деталі інтер'єра класу тощо.

Додаток Є.

Проективна методика для визначення характеру мотивації до навчання «Продовж казку» (Модифікація Л.О.Кондратенко на основі ідеї Л.Дюсс)
//Кондратенко Л.О. Розумові здібності дитини. – К.: Главник, 2004. – 112с. – (Психологічний інструментарій).

Дитині пропонується закінчити казку, і за її відповідями робиться висновок про ставлення до описаної ситуації.

Як і всі проективні методики, тест «Продовж казку» сам по собі носить лише орієнтувальний характер і може мати діагностичне значення лише у тому разі, якщо його результат підтверджується іншими методиками, спостереженням за дитиною та результатами бесід та анкетувань учителів та батьків.

1. Пожежа.

Гуляло якось лисенятко з татом і мамою лісом і побачило вдалині заграву. «Щось горить», - сказав тато-лис. «Здається, це горить твоя лісова школа, моє лисенятко, що ж ти завтра робитимеш?» - скрикнула мама-лисиця.
Що ж сказало лисенятко?

2. Для чого в школу ходити?

Розговорились якось звірята, для чого в школу ходять.

- Я ходжу, бо мене туди батьки відводять, - сказав бобер.
- Я ходжу, бо я люблю з іншими звірятами гратись, - сказав зайчик.
- Я ходжу, бо мені цікаво, - сказало ведмежа.
- Я ходжу, бо так треба, - сказало вовчєня.
- Якщо я не піду, батьки сваритися будуть, - сказала білочка.
- Я люблю вчитися, - сказало тигреня.

- Я б залишився краще вдома, - сказав їжачок.
- В дитячому садку було краще, - підтримав його лис.

Тут підійшло слоненя, що вчилася вже у третьому класі, і спитало, про що малеча сперечається. Звірята розповіли і попросили пояснити, хто з них правий, а хто ні. Слоненятко вислухало і сказало : «Ви всі праві:

В школі весело, бо ...

В школі нудно, бо...

В школі добре, бо...

В школі погано, бо...

Мама буде радіти, коли...

Мама буде сваритись, коли...

Краще залишитись дома, а не йти до школи, бо...

Краще піти у школу, а не залишатися дома, бо...

Краще бути в дитячому садочку, а не в школі, бо...

Краще бути в школі, а не в дитячому садочку, бо...»

Додаток Ж.

Визначення рівня самооцінки у підлітковому віці.

// Практикум по возрастной психологии/ Под ред. Л.А.Головей, Е.Ф.Рыбалко.
– СПб.: Речь,2002 – 694с. – С.557-559.

Тест – опитувальник включає 32 судження. За ними можливі п`ять варіантів відповідей, кожна з яких кодується балами за наступною схемою:

- Дуже часто – 4 бали;
- Часто – 3 бали;
- Іноді – 2 бали;
- Рідко – 1 бал;
- Ніколи – 0 балів.

Тест використовується як індивідуально, так і у групі.

Інструкція:

Вашій увазі пропонується ряд суджень. За ними можливі п'ять варіантів відповідей. Будь ласка, виберіть з них одну відповідь за кожним судженням і позначте її.

Судження:

1. Мені хочеться, щоб мої друзі мене підбадьорювали.
2. Постійно відчуваю свою відповідальність за роботу.
3. Я турбуюся про своє майбутнє.
4. Багато хто мене ненавидить.
5. Я менш ініціативний, ніж інші.
6. Я турбуюся про свій психічний стан.
7. Я боюся виглядати дурнем.
8. Зовнішність інших краща за мою.
9. Я боюся виступати з промовою перед незнайомими людьми.
10. Я часто припускаюся помилок.
11. Шкода, що я не вмію правильно розмовляти з людьми.
12. Шкода, що мені не вистачає впевненості в собі.
13. Мені б хотілося, щоб мої дії схвалювалися іншими частіше.
14. Я занадто скромний.
15. Моє життя марне.
16. У багатьох неправильне уявлення про мене.
17. Мені ні з ким поділитися своїми думками.
18. Люди чекають від мене занадто багато.
19. Люди не особливо цікавляться моїми досягненнями.
20. Я дещо ніяковію.
21. Я відчуваю, що багато хто мене не розуміє.
22. Я не відчуваю себе у безпеці.
23. Я часто хвилююся і марно.

24. Я почуваю себе ніяково, коли вхожу до кімнати, де вже знаходяться люди.
25. Я почуваю себе скутим.
26. Я відчуваю, що люди говорять про мене за моєю спиною.
27. Я впевнений, що люди майже все сприймають легше, ніж я.
28. Мені здається, що зі мною має трапитися якась неприємність.
29. Мене хвилює думка про те, як до мене ставляться люди.
30. Шкода, що я не так комунікабельний як інші.
31. У суперечках я висловлююсь тільки тоді, коли впевнений у своїй правоті.
32. Я думаю про те, чого очікує від мене громадськість.

Обробка та інтерпретація результатів.

Підраховуємо загальну кількість балів за всіма судженнями:

- 0 – 25 балів – високий рівень самооцінки;
- 26 – 45 балів – середній рівень самооцінки;
- 46 – 128 балів – низький рівень самооцінки.

При високому рівні самооцінки людина не обтяжена «комплексом неповноцінності», правильно реагує на зауваження інших і рідко сумнівається у власних діях.

При середньому рівні самооцінки людина рідко страждає від «комплексу неповноцінності» і час від часу намагається підлаштуватися під думку інших.

При низькому рівні самооцінки людина боляче переносить критику на свою адресу, намагається завжди рахуватися з думкою інших і часто страждає від «комплексу неповноцінності».

Додаток 3.

Оцінка рівня особистісної тривожності (за Ч. Спілбергером) //
В.В.Волошина, Л.В.Долинська, С.О.Ставицька, О.В.Темрук. Загальна психологія: Практикум. – К.: Каравела, 2005. – 280с. – С.145-146.

Тривожність – схильність людини до переживання емоційного стану, що проявляється у очікуванні несприятливого розвитку подій.

Особистісна тривожність – це риса особистості, що проявляється у типовій, ситуаційно стійкій реакції людини, що виражена у стані підвищеного неспокою, на загрозову для особистості або таку, що видається загрозливою, ситуацію.

Інструкція:

«Уважно прочитайте кожне із 20 наведених нижче речень та закресліть відповідну цифру справа залежно від того, як ви себе почуваєте у даний момент».

№	Твердження	Майже ніколи	іноколи	часто	Майже завжди
1	Я відчуваю задоволення	1	2	3	4
2	Я швидко втомлююся	1	2	3	4
3	Я хотів би бути таким же щасливим, як інші	1	2	3	4
4	Я легко можу заплакати	1	2	3	4
5	Буває, що я програю через те, що недостатньо швидко приймаю рішення	1	2	3	4
6	Я відчуваю себе бадьорим	1	2	3	4
7	Я спокійний, незворушний та зібраний	1	2	3	4
8	Очікування труднощів дуже мене тривожить	1	2	3	4
9	Я занадто переживаю дрібниці	1	2	3	4
10	Я цілком щасливий	1	2	3	4
11	Я сприймаю все занадто близько до серця	1	2	3	4

12	Мені не вистачає впевненості у собі	1	2	3	4
13	Я почуваю себе у безпеці	1	2	3	4
14	Я намагаюся уникати критичних ситуацій і труднощів	1	2	3	4
15	У мене буває хандра	1	2	3	4
16	Я буваю задоволений	1	2	3	4
17	Різні дрібниці відволікають і хвилюють мене	1	2	3	4
18	Я так сильно переживаю свої розчарування, що потім довго не можу про них забути	1	2	3	4
19	Я врівноважена людина	1	2	3	4
20	Мене охоплює сильне занепокоєння, коли я думаю про свої справи і турботи	1	2	3	4

Обробка результатів

Підрахунок кількості балів проводиться таким чином: від суми балів, набраної при відповідях на питання 2,3,4,5,8,9,11,12,14,15,17,18, 20 відніміть суму балів відповідей на питання 1,6, 7, 10,13,16,19. До цієї різниці додайте 35.

Сумарний показник за шкалою Ч.Спілбергера вказує на:

- До 30 балів – низький рівень тривожності;
- Від 30 до 45 балів – середній рівень тривожності;
- Більше 45 балів – високий рівень тривожності.

Додаток І

«Мотивація успіху і страх невдачі» (Реан А.О.)

// Ильин Е. П. Психология индивидуальных различий / Евгений Павлович Ильин. – СПб.: Питер, 2004. – 701 с.: ил. (Серия «Мастера психологии»). – С. 515-516.

Інструкція. Прочитай наведені нижче твердження і визнач, які з них стосуються тебе. Якщо ти згоден напиши «так», якщо твердження тебе не стосується, то відповідай «ні».

Будьте відверті, відповідайте швидко.

Текст опитувальника

1. Включаючись у роботу, я сподіваюся на успіх.
2. В діяльності я активний.
3. Я схильний до прояву ініціативи.
4. При виконанні відповідальних завдань я прагну по можливості знайти причини, щоб відмовитися від них.
5. Я часто вибираю крайнощі: або надто легкі завдання, або нереалістично складні.
6. Зустрічаючись із перешкодами я, як правило, не відступаю, а шукаю шляхи їх подолання.
7. При чергуванні успіхів і невдач я схильний до переоцінки своїх успіхів.
8. Продуктивність діяльності в основному залежить від моєї власної цілеспрямованості, а не від зовнішнього контролю.
9. При виконанні достатньо важких завдань в умовах обмеження часу моя результативність моєї діяльності погіршується.
10. Я схильний виявляти наполегливість у досягненні мети.
11. Я схильний планувати своє майбутнє на досить віддалену перспективу.
12. Якщо я ризикую, то з розумом, а не безоглядно, відчайдушно.
13. Я не дуже наполегливий у досягненні мети, особливо якщо відсутній зовнішній контроль.
14. Я вважаю за краще ставити перед собою середні за складністю або трохи завищені, але досяжні цілі, ніж нереалістично високі.

15. У разі невдачі при виконанні якого-небудь завдання його привабливість для мене, як правило, знижується.
16. При чергуванні успіхів і невдач я схильний до переоцінки своїх невдач.
17. Я вважаю за краще планувати своє майбутнє лише на найближчий час.
18. При роботі в умовах обмеження часу результативність моєї діяльності покращується, навіть якщо завдання досить важке.
19. У разі невдачі при виконанні я, як правило, не відмовляюся від поставленої мети.
20. Якщо я сам вибрав для себе завдання, то у разі невдачі його привабливість для мене ще більше зростає.

Ключ до опитувальника:

Один бал отримують відповіді «Так» на питання № 1, 2, 3, 6, 8,10, 11,12, 14,16, 18,19, 20.

Один бал отримують відповіді «Ні» на питання № 4, 5, 7, 9, 13, 15, 17.

Підраховується загальна кількість набраних балів.

Якщо досліджуваний отримав від 1 до 7 балів, то діагностується мотивація на невдачу (страх невдачі); від 8 до 13 балів мотиваційний полюс яскраво не виражений, але при цьому слід розрізняти всередині цієї групи учнів тих, хто має певну тенденцію до розвитку мотивації успіху (такими є досліджувані, які набрали 12–13 балів) та схильність (тенденцію) до уникнення невдачі (якщо досліджуваний набрав 8–9 балів). Якщо досліджуваний отримав від 14 до 20 балів, то діагностується мотивація успіху (прагнення до досягнень).

В описі опитувальника А.А. Реана «Мотивація успіху і страх невдачі» немає прямих указівок на вікові обмеження його застосування. Проте експертний аналіз опитувальника показав її складність для сприйняття молодшими підлітками.

Діагностика структури учбової мотивації школяра

//Фетискин Н.П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп /Н.П.Фетискин, В.В.Козлов, Г.М.Мануйлов – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 489 с. – С. 106-107.

Інструкція. Оціни, наскільки значущими є для тебе причини, за якими ти навчаєшся у школі. Для цього обведи кружечком потрібний бал:

0 балів – майже не має значення;

1 бал – частково значуще;

2 бали – помітно значуще;

3 бали – дуже значуще.

№	Твердження	Бали
1	Щоб я добре вчив предмет, мені має подобатися вчитель.	0 1 2 3
2	Мені дуже подобається навчатися, поширювати свої знання про світ.	0 1 2 3
3	Спілкуватися з друзями, з компанією в школі значно цікавіше, ніж сидіти на уроках, навчатися.	0 1 2 3
4	Для мене дуже важливо отримати гарну оцінку.	0 1 2 3
5	Все, що я роблю, я роблю добре – це моя позиція.	0 1 2 3
6	Знання допомагають розвинути розум, кмітливість.	0 1 2 3
7	Якщо ти школяр, то зобов'язаний гарно навчатися.	0 1 2 3
8	Якщо на уроці панує обстановка недоброзичливості, надмірної суворості, в мене зникає будь-яке бажання навчатися.	0 1 2 3
9	Я відчуваю інтерес тільки до окремих предметів.	0 1 2 3
10	Вважаю, що успіх в навчанні – важлива основа для поваги і визнання серед однокласників.	0 1 2 3
11	Доводиться вчитися, щоб уникнути набридливих моралей і розносів з боку батьків і вчителів.	0 1 2 3
12	Я відчуваю почуття задоволення, піднесення, коли сам вирішу складну задачу, добре вивчу правило і т. д.	0 1 2 3
13	Хочу знати якомога більше, щоб стати цікавою, культурною людиною.	0 1 2 3
14	Добре навчатися, не пропускати уроки – мій громадянський обов'язок на даному етапі мого життя.	0 1 2 3

15	На уроці не люблю розмовляти і відволікатися, тому що для мене важливо зрозуміти пояснення вчителя, правильно відповісти на його запитання.	0 1 2 3
16	Мені дуже подобається, якщо на уроці організовують спільну з іншими дітьми роботу (у парі, бригаді, команді).	0 1 2 3
17	Я дуже чутливий до похвали вчителя, батьків за мої шкільні успіхи.	0 1 2 3
18	Навчаюся добре, оскільки завжди прагну бути у числі кращих.	0 1 2 3
19	Я читаю багато книг крім підручників (з історії, спорту, природи і т. д.)	0 1 2 3
20	Навчання у моєму віці – найважливіша справа.	0 1 2 3
21	У школі весело, цікавіше, ніж вдома, у дворі.	0 1 2 3

Ключ

Мотиви	Номери відповідей
Пізнавальні	2 9 15
Комунікативні	3 10 16
Емоційні	1 8 21
Саморозвитку	6 13 19
Позиція школяра	7 14 20
Досягнення	5 12 18
Завнішні (заохочення, покарання)	4 11 17

Додаток Л

Оцінка стосунків підлітка із класом

//Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога / Евгений Иванович Рогов: [Учебное пособие]. В 2-х книгах. Книга 1.– М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2001. – 384 с. – С. 203-207.

Інструкція. На кожен пункт анкети можливі три відповіді, позначені буквами А, Б, В. З відповідей на кожен пункт оберіть той, який найбільш точно відображає вашу точку зору. Пам'ятайте, що поганих або гарних відповідей в даній анкеті немає. Букву вашої відповіді (А, Б або В) занесіть у лист відповідей навпроти відповідного номера питання.

На кожне питання може бути обрана тільки одна відповідь.

1. Кращими партнерами у групі я вважаю тих, хто:

А. Знає більше, ніж я.

Б. Всі питання прагне вирішувати спільно.

В. Не відволікає увагу вчителя.

2. Кращими вчителями є ті, хто:

А. Використовують індивідуальний підхід.

Б. Створюють умови для допомоги зі сторони інших.

В. Створюють у колективі атмосферу, в якій ніхто не боїться висловлюватися.

3. Я радий, коли мої друзі:

А. Знають більше, ніж я і можуть мені допомогти.

Б. Вміють самостійно, не заважаючи іншим, досягати успіхів.

В. Допомагають іншим, коли є можливість.

4. Більше всього мені не подобається, коли в групі:

А. Нікому допомагати і є в кого повчитися.

Б. Мені заважають при виконанні завдань.

В. Інші слабше підготовлені, ніж я.

5. Мені здається, що я здатний на максимальне, коли:

А. Я можу отримати допомогу і підтримку від інших.

Б. Мої зусилля будуть належним чином винагороджені.

В. Є можливість проявити ініціативу, корисну для усіх.

6. Мені подобаються колективи, в яких:

А. Кожен зацікавлений у покращенні результатів усіх.

Б. Кожен зайнятий своєю справою і не заважає іншим.

В. Кожна людина може використовувати інших для вирішення своїх задач.

7. Я не задоволений вчителями, які:

А. Створюють дух суперництва на заняттях.

Б. Не приділяють достатньо уваги учням.

В. Не створюють умов, щоб група їм допомагала.

8. Більш за все я задоволений життям, якщо:

А. Є можливість працювати, коли тобі ніхто не заважає.

Б. Є можливість отримувати інформацію від інших людей

В. Є можливість зробити корисне іншим людям.

9. Основна роль учбового закладу повинна бути:

А. У вихованні людей з розвиненим відчуттям обов'язку перед іншими.

Б. У підготовці людини до самостійного життя.

В. У підготовці людей, які вміють отримувати допомогу від спілкування з іншими.

10. Якщо перед групою стоїть якась проблема, то я:

А. Волію, щоб інші розв'язували цю проблему.

Б. Волію самостійно в усьому розібратися, не розраховуючи на інших.

В. Намагаюся внести свій вклад в загальне вирішення проблеми.

11. Я би навчався краще, якби вчитель:

А. Мав до мене індивідуальний підхід.

Б. Створював умови, за яких я міг би отримати допомогу інших.

В. Заохочував ініціативу учнів, спрямовану на досягнення спільного успіху.

12. Немає нічого гірше випадку, коли:

А. я не можу самостійно досягти успіху.

Б. Відчуваю, що не потрібен групі.

В. Тобі не допомагають оточуючі.

13. Найбільше я ціную:

А. особистий успіх, в якому є доля заслуги моїх друзів.

Б. Загальний успіх, в якому є і моя заслуга.

В. Свій особистий успіх.

14. Я хотів би працювати:

А. Разом з товаришами у колективі.

Б. Самостійно(індивідуально).

В. З провідними в цій області людьми.

Обробка і інтерпретація результатів

Кожній обраній відповіді приписується один бал.

Бали, набрані за всіма пунктами опитувальника, підсумовуються для кожного типу сприйняття учнем своєї групи окремо з урахуванням запропонованого ключа. При цьому загальна сума балів по всім трьом типам сприймання групи (І-індивідуалістичний, П-прагматичний, К- колективістичний) має дорівнювати 14.

І-індивідуалістичний		К- колективіський		П-прагматичний	
1в	8а	1б	8в	1а	8б
2а	9б	2в	9а	2б	9в
3б	10б	3в	10в	3а	10а
4б	11а	4а	11в	4в	11б
5б	12а	5в	12б	5а	12в
6б	13в	6а	13б	6в	13а
7б	14б	7а	14а	7в	14в

Опитувальник

Комунікативні та організаторські здібності

//Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога / Евгений Иванович Рогов: [Учебное пособие]. В 2-х книгах. Книга 1.— М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2001. — 384 с. — С. 374-379.

Методика використовується для виявлення комунікативних і організаторських здібностей особистості (уміння чітко і швидко встановлювати ділові та товариські стосунки з людьми, намагання розширювати контакти, участь у групових заходах, вміння впливати на людей, бажання виявляти ініціативу і т. д.).

Інструкція. Вам потрібно відповісти на 40 наведених нижче запитань.

Вільно виражайте свою думку по кожному запитанню та відповідайте на них "так" (+) або "ні"(-). Уявіть собі типові ситуації та не замислюйтесь над деталями. Не слід витрачати багато часу на обміркування, відповідайте швидко.

Опитувальник:

1. Чи багато у Вас друзів з якими ви постійно спілкуєтесь?
2. Чи часто вам вдається схилити більшість своїх товаришів до прийняття ними Вашої думки?
3. Чи довго Вас тривожить відчуття образи, заподіяне вам кимось з ваших друзів?
4. Чи завжди вам важко орієнтуватися в складній критичній ситуації?
5. Чи є у Вас прагнення до встановлення нових знайомств з різними людьми?
6. Чи подобається вам займатися громадською роботою?
7. Чи вірно, що Вам краще і приємніше проводити час з книгами чи за будь-якими іншими заняттями, ніж з людьми?
8. Якщо виникли будь-які перепони в здійсненні ваших намірів, то чи легко ви від них відмовляєтесь?
9. Чи легко Ви встановлюєте контакти з людьми, які значно старше за вас віком?

10. Чи любляете Ви вигадувати та організовувати зі своїми товаришами різноманітні ігри та розваги?
11. Чи важко Вам включатися в нову для Вас компанію?
12. Чи часто Ви відкладаєте на інші дні ті справи, які можна було б зробити сьогодні?
13. Чи легко Вам вдається встановлювати контакти з незнайомими людьми?
14. Чи прагнете ви того, щоб Ваші товариші діяли відповідно до Вашої думки?
15. Чи важко Вам освоюватися у новому колективі?
16. Чи вірно, що у Вас не буває конфліктів з товаришами через невиконання ними своїх обов'язків, зобов'язань?
17. Чи намагаєтесь Ви у зручній ситуації познайомитись та поспілкуватись з новою людиною?
18. Чи часто при вирішенні важливих справ Ви берете ініціативу у свої руки?
19. Чи дратують Вас оточуючі і чи хочете ви побути наодинці?
20. Чи правда, що Ви зазвичай погано орієнтуєтесь в незнайомій для вас обстановці?
21. Чи подобається Вам постійно знаходитись серед людей?
22. Чи виникає у вас роздратування, якщо вам не вдається закінчити почату справу?
23. Чи відчуваєте Ви відчуття утруднення, незручності чи сором'язливості, якщо потрібно проявити ініціативу, щоб познайомитись з новою людиною?
24. Чи правда, що Ви стомлюєтесь від постійного спілкування з товаришами?
25. Чи любляете Ви брати участь в колективних іграх?
26. Чи часто Ви проявляєте ініціативу при вирішенні питань, що стосуються інтересів ваших товаришів?
27. Чи правда, що Ви відчуваєте себе невпевнено серед малознайомих людей?

28. Чи вірно, що ви рідко прагнете довести свою правоту?
29. Чи вважаєте ви, що вам не важко внести пожвавлення в малознайому Вам компанію?
30. Чи приймаєте ви участь в громадській роботі в університеті?
31. Чи прагнете Ви обмежити коло своїх знайомих невеликою кількістю людей?
32. Чи вірно, що ви не намагаєтесь відстоювати свою думку чи рішення, якщо воно не відразу була прийняте Вашими товаришами?
33. Чи відчуваєте Ви себе невимушено, потрапивши в малознайому компанію?
34. Чи охоче Ви приступаєте до організації різноманітних заходів для своїх товаришів?
35. Чи вірно, що ви не відчуваєте себе достатньо впевнено і спокійно, коли потрібно говорити що небудь великій групі людей?
36. Чи часто ви запізнюєтесь на ділові зустрічі, побачення?
37. Чи вірно, що у вас багато друзів?
38. Чи часто ви опиняєтесь в центрі уваги своїх товаришів?
39. Чи часто Ви ніяковієте, відчуваєте незручність при спілкуванні з малознайомими людьми?
40. Чи вірно, що ви не дуже впевнено відчуваєте себе в оточенні великої групи людей ?

Обробка даних:

Свої відповіді на запитання зафіксуйте у спеціальному бланку. Для кількісної обробки даних скористайтесь дешифраторами, у яких проставлена максимальна сума ідеальних відповідей, що відображають яскраво виражені комунікативні та організаторські здібності.

Підраховується кількість співпадаючих із дешифратором відповідей по кожному розділу методики. Оцінювальний коефіцієнт (К) комунікативних чи організаторських здібностей виражається відношенням кількості

співпадаючих відповідей по кожному розділу до максимально можливої кількості співпадінь:

$$K = x : 20$$

де x – кількість співпадаючих з дешифратором відповідей.

Дешифратор комунікативних здібностей

1	+	11	-	21	+	31	-
3	-	13	+	23	-	33	+
5	+	15	-	25	+	35	-
7	-	17	+	27	-	37	+
9	+	19	-	29	+	39	-

Дешифратор організаторських здібностей

2	+	12	-	22	+	32	-
4	-	14	+	24	-	34	+
6	+	16	-	26	+	36	-
8	-	18	+	28	-	38	+
10	+	20	-	30	+	40	-

Оцінка результатів

Показники, отримані за цією методикою, можуть коливатися від 0 до 1. Показники, які ближчі до 1 свідчать про високий рівень виявлення комунікативних чи організаторських здібностей; показники, ближчі до 0 – про їх низький рівень. Оціночний коефіцієнт (K) - це первинна кількісна характеристика матеріалів тестування. Для якісної стандартизації результатів тестування використовуються шкали оцінок, у яких тому чи іншому діапазону кількісних показників K відповідає певна оцінка.

Наприклад, у Вас співпало 19 відповідей по шкалі оцінок комунікативних здібностей і 16 - по шкалі організаторських здібностей. Користуючись формулою, вираховуємо:

$$K_k = 19:20 = 0,95;$$

$$K_o = 16:20 = 0,8.$$

Записуємо отримані результати в бланк відповідей та порівнюємо їх зі шкалами оцінок комунікативних та організаторських здібностей.

Шкала оцінок комунікативних здібностей

Кк	Оцінка	Рівень виявлення комунікативних здібностей
0,10 - 0,45	1	Низький
0,46 - 0,55	2	Нижче середнього
0,56 - 0,65	3	Середній
0,66 - 0,75	4	Високий
0,76 - 1,00	5	Дуже високий

Шкала оцінок організаторських здібностей

Ко	Оцінка	Рівень виявлення організаторських здібностей
0,20 - 0,55	1	Низький
0,56 - 0,65	2	Нижче середнього
0,66 - 0,70	3	Середній
0,71 - 0,80	4	Високий
0,81 - 1,00	5	Дуже високий

**Діагностичний опитувальник для виявлення схильності до різних форм
девіантної поведінки (ДАП-П)**

// Федосенко Е.В. Психологическое сопровождение подростков: система работы, диагностика, тренинги. Монография/ Екатерина Владимировна Федосенко – СПб.: Речь, 2008. – 192 с. – С.158 – 166.

Опитувальник ДАП-П спрямований на виявлення осіб, схильних до різних видів девіації. Опитувальник складається із 3-х блоків: схильність до аддиктивної поведінки, схильність до делінквентної поведінки, схильність до суїциду. Сума показників за всіма блоками визначає інтегральну оцінку схильності до девіантної поведінки. Методика може бути використана у роботі із школярами 14 – 17 років.

Інструкція:

Вам будуть надані 46 питань, що стосуються певних ваших індивідуальних психологічних особливостей. На реєстраційному бланку наводиться 4 варіанти відповідей. Вам потрібно уважно прочитати питання і обрати найбільш близький вам варіант відповіді. На кожне питання може бути лише один варіант відповіді.

Відповіді оцінюються за такою шкалою:

- 0 – Ні, це зовсім не так,
- 1 – Скоріше, так,
- 2 – Вірно,
- 3 – Абсолютно вірно.

Перш ніж відповідати на питання, переконайтеся, що ви добре зрозуміли інструкцію.

Текст опитувальника «ДАП-П» для учнів загальноосвітніх закладів

№	Твердження	Бали
1	Люди, із якими я намагаюся бути у дружніх стосунках, дуже часто завдають мені болю	0 1 2 3
2	«За компанію» із товаришами я можу прийняти значну кількість алкоголю	0 1 2 3
3	Я вважаю, що у деяких ситуаціях життя може втратити цінність для людини	0 1 2 3
4	Я буваю занадто грубим (грубою) із оточуючими	0 1 2 3
5	Мої друзі розповідали, що в деяких ситуаціях вони переживали незвичні стани: бачили яскраві та цікаві видіння, чули дивні звуки тощо	0 1 2 3
6	Серед моїх друзів були такі, які вели такий образ життя, що мені доводилося приховувати свою дружбу від батьків	0 1 2 3
7	Мені здається, оточуючі пагано розуміють мене, не цінують і недолюблюють	0 1 2 3
8	Останнім часом я помічаю, що став (стала) багато палити. Це допомагає мені відволіктися від проблем і клопотів	0 1 2 3
9	Бувало, що вранці у мене тремтіли руки і голова просто «розколювалася»	0 1 2 3
10	Я завжди прагнув (прагнула) дружити із тими, хто старший мене за віком	0 1 2 3
11	Не можу змусити себе кинути палити, хоча знаю, що це шкідливо	0 1 2 3
12	У стані агресії я здатний (здатна) багато на що	0 1 2 3
13	Серед моїх близьких родичів (батько, мати, брати, сестри) були засудженими	0 1 2 3
14	Часто я відчував невагомість тіла, відчуження від реального світу, нереальність подій	0 1 2 3
15	На зростаюче покоління впливає так багато обставин, що зусилля батьків і педагогів із виховання є марними	0 1 2 3
16	Якщо хто-небудь винний у моїх неприємностях, я знайду спосіб відплатити йому тим же	0 1 2 3
17	Приятелі, з якими я дружу, не подобаються моїм батькам	0 1 2 3
18	Я вважаю, що можна виправдати людей, які обрали добровільну смерть.	0 1 2 3
19	Я звик (звикла) вважати, що «око за око, зуб за зуб»	0 1 2 3
20	Я завжди раз на тиждень випиваю	0 1 2 3
21	Якщо хто-небудь завдав мені шкоду, я відплачу йому тим же	0 1 2 3
22	Бувало, що я чув (чула) голоса у моїй голові, звучання	0 1 2 3

	власних думок	
23	Смисл життя не завжди буває зрозумілим, іноді його можна втратити	0 1 2 3
24	У мене є друзі, які люблять дивитися «мультики» після прийняття різних речовин	0 1 2 3
25	У районі, де я проживаю, є молодіжні тусовки (групи), які активно ворогують між собою	0 1 2 3
26	Останнім часом, щоб не зірватися, я змушений (змушена) приймати заспокійливі засоби	0 1 2 3
27	Я намагався (намагалася) звільнитися від деяких згубних звичок	0 1 2 3
28	Я не засуджую людей, які здійснюють спроби піти із життя	0 1 2 3
29	Вживаючи алкоголь, я часто перевищую свою норму	0 1 2 3
30	Мої батьки і родичі висловлювали побоювання через мою пиятику	0 1 2 3
31	Останнім часом я часто переживав (переживала) стрес, тому приймав (приймала) заспокійливі засоби	0 1 2 3
32	Вибір добровільної смерті людиною у звичному житті, безумовно, може бути виправданий	0 1 2 3
33	У нас у школі був прийнятий «ритуал прописки» новеньких, і я активно брав (брала) у ньому участь	0 1 2 3
34	Останнім часом у мене пригнічений настрій, майбутнє здається мені безнадійним	0 1 2 3
35	У мене були неприємності під час навчання через вживання алкоголю	0 1 2 3
36	Мені неприємно згадувати і говорити про деякі випадки, які були пов'язані із вживанням алкоголю	0 1 2 3
37	Мої друзі вміють добре «розслабитися» і отримати задоволення	0 1 2 3
38	Можна погодитися з тим, що я не дуже схильний (схильна) виконувати деякі закони, вважаючи їх нерозумними	0 1 2 3
39	Серед моїх близьких друзів були такі, які часто тікали з дому, бродяжили тощо	0 1 2 3
40	Я вважаю, що мій батько зловживає (зловживав) алкоголем	0 1 2 3
41	Я люблю грати в азартні ігри. Вони дають можливість «спіймати свій шанс»	0 1 2 3
42	Я розумію людей, які не хочуть жити далі, якщо їх зраджують рідні і близькі	0 1 2 3
43	Я не засуджую друзів, які палять «травку»	0 1 2 3
44	Немає нічого паганого в тому, що люди намагаються пережити деякі незвичні стани	0 1 2 3
45	У нашій сім'ї були випадки добровільного уходу із життя (або спроби)	0 1 2 3
46	Із деякими своїми звичками я вже не зможу впоратися, навіть	0 1 2 3

	якщо дуже захочу	
--	------------------	--

Обробка і інтерпретація результатів.

Ключ

Шкали	Номери відповідей
Схильність до аддиктивної поведінки	2, 5, 8, 9, 11, 14, 20, 22, 26, 27, 29, 30, 35, 36, 40, 41, 43, 44, 46
Схильність до делінквентної поведінки	4, 6, 10, 12, 13, 15, 16, 17, 19, 21, 24, 25, 33, 37, 38, 39
Суїцидальний ризик	1, 3, 7, 18, 23, 28, 32, 34, 42, 45

У подальшій обробці «сирі» значення за окремими шкалами складаються, визначається сумарний бал (схильність до девіантних форм поведінки), які потім переводяться у 10-бальну шкалу нормального розподілу (стени).

Стени до методики «ДАП-П»

Шкали	Низькі		Стени						Високі	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Схильність до аддиктивної поведінки	≥ 38	37-31	30-26	25 - 19	18-13	12-8	7-6	5-4	3-2	<1
Схильність до делінквентної поведінки	≥33	32-27	26-23	22-18	17-15	14-11	10-8	7-5	4-3	<2
Суїцидальний ризик	≥16	15-13	12-10	9-7	6-5	4	3	2	1	0
Інтегральна оцінка (Девіантна поведінка)	≥100	88-83	82-68	67-54	53-45	44-33	32-26	25-19	15-18	<14

Показники, що відповідають 1 – 2 стеном, свідчать про високу схильність до девіантної поведінки; показники, що відповідають 3 – 7 стеном, – про значну схильність; показники, що відповідають 9 – 10 стеном, – про низьку схильність (або її відсутність) до девіантної поведінки.

Додаток О.

Опитувальник професійної готовності.

//Психологічний супровід: збірник методичних матеріалів / Укл. : Замазій Ю.О., Марінушкіна О.Є., Нагорна І.А., Шубіна Г.В.; за ред.. Л.Д.Покроєвої. – Харків: ХОНМІБО, 2005. – 88с. – (Профільна старша школа). – С.46-52.

Інструкція:

«Зараз вам будуть зачитані твердження. Прослухайте уважно і оцініть їх за трьома критеріями :

1. Наскільки добре ви вмієте робити те, про що йдеться у твердженні:
  - Роблю, як правило, гарно – 2 бали;
  - Роблю посередньо – 1 бал;
  - Роблю погано (зовсім не вмію) – 0 балів.
2. Які відчуття виникають у вас, коли ви це робите :
  - Позитивні (приємно, цікаво, легко) – 2 бали;
  - Нейтральні (байдуже) – 1 бал;
  - Негативні (неприємно, важко) – 0 балів.
3. Хотіли б ви, щоб описана у твердженні дія була включена у вашу майбутню професійну діяльність :
  - Так – 2 бали;
  - Байдуже – 1 бал;
  - Ні – 0 балів.»

« Наскільки добре Ви вмієте? Які відчуття виникають? Хотіли б Ви цим займатися у майбутньому?»

1. Аналізувати зміст наукових, навчальних, художніх текстів, виділяти головне, робити узагальнення, висновки.

2. Ремонтувати механічні й електричні пристрої, використовувані у побуті (замок, кран, праска, світильник, велосипед, мотоцикл).
3. Протягом декількох років самотійно вирощувати які-небудь рослини, вчасно виконувати всі роботи, що забезпечують їхнє зростання і розвиток (полив, пересаджування, внесення добрив тощо).
4. Писати вірші, прозу, замітки, твори, оцінювані багатьма в художньому плані досить високо.
5. При спілкуванні з людьми стримувати зовнішній прояв роздратування, поганого настрою, бути терплячим і доброзичливим навіть з не дуже приємними людьми.
6. З великих текстів робити виписки, групувати їх за визначеною ознакою, складати конспекти.
7. Налагоджувати електронну апаратуру: приймач, магнітофон, телевізор, апаратуру для дискотек.
8. Збирати колекції рослин, вивчати їх різновиди.
9. Майструвати подарункові вироби з паперу, матерії, дерева, металу, рослин та ін. (панно, прикраси, сувеніри, буклети).
10. Пояснювати зміст навчального матеріалу, спосіб вирішення складної задачі та легко зрозумілою мовою.
11. Іноземною мовою відповідати на питання і ставити їх, переказувати тексти, брати участь у діалозі.
12. За чітким зразком (рецепту, схеми, викрійки, плану) створювати вироби: кулінарні, швейні, моделі, деталі й ін.
13. Розбиратися в особливостях розвитку і в зовнішніх відмінних ознаках численних видів рослин.
14. Створювати закінчені твори образотворчого мистецтва: живопису, графіки, скульптури.
15. Постійно надавати реальну допомогу різним людям, що її потребують.
16. Працювати з текстами іноземною мовою: перекладати, переписувати, аналізувати, виправляти.

17. Складати і збирати схеми різних приладів і пристроїв, розбиратися в принципі їх дій.
18. Віддавати багато часу догляду і спостереженню за якими-небудь тваринами: годувати, лікувати, чистити, навчати.
19. Складати музику, пісні, що мають успіх в однолітків і дорослих.
20. Займатися з дітьми молодшого віку: грати, читати, навчати та ін.
21. Виконувати завдання з математики, в яких потрібно скласти логічний ланцюжок дій, використовуючи при цьому різні форми, закони, теореми.
22. З типових деталей, призначених для виготовлення (складання, пошиття та ін.) моделей виробів, створювати нові, придумані самостійно.
23. Спеціально спостерігати за життям тварин у природі, вивчати їх звички, характерні форми поведінки.
24. Перед багатьма глядачами грати ролі у спектаклях, декламувати вірші, прозу.
25. Швидко і правильно розпізнавати сутність малознайомої людини, тобто розуміти причини її вчинку, бачити «щире обличчя, часто приховане за зовнішнім поведінням.
26. Виконувати кількісні розрахунки, підрахунки даних (за формулами і без них), виводити на основі цього визначені наслідки, встановлювати закономірності.
27. Виконувати завдання (по геометрії, кресленню та ін), у яких потрібно подумки представляти розташування предметів чи їхніх елементів у просторі.
28. Розбиратися в породах і видах домашніх і диких тварин, комах, птахів, риб, їх характерних зовнішніх ознаках і звичках.
29. Виступати з виконанням музичних творів (п'єс, пісень, танцювальних номерів).
30. Впливати на різних людей: переконувати їх діяти так, а не інакше, мирити, виховувати, захоплювати своїми інтересами.

31. Працювати з інформацією, представленою у вигляді умовних знаків, символів; складати і читати карти, схеми, креслення, графіки.
32. Знаходити більш раціональний (простий, короткий) спосіб вирішення задачі: логічної, технічної, конструкторської та ін.
33. Вивчати будову «живої тканини» і світ мікроорганізмів за допомогою мікроскопа та інших аналогічних пристроїв.
34. Придумувати й створювати нові оригінальні моделі одягу, зачісок, прикрас, деталей інтер'єру приміщень, кулінарні страви.
35. Організовувати колективні вечори, походи та інші заходи.
36. Запам'ятовувати правила, закони, теореми, умовні позначення, формули.
37. Вирішувати завдання з хімії, розбиратися у хімічних процесів.
38. При догляданні за тваринами чи рослинами витримувати виконання ручної фізичної роботи, пов'язаної із обробкою ґрунту, прибиранням відходів життєдіяльності тварин тощо.
39. Рецензувати, уцінювати (усно чи письмово) роботу художників, письменників, режисерів, драматургів та інших фахівців творчих професій.
40. Керувати роботою інших людей: давати їм завдання, домагатися їхнього виконання.
41. Перевіряти правильність і логічність написаного тексту, обчислень, виправляти помилки.
42. Розбиратися у фізичних процесах і закономірностях, розв'язувати задачі з фізики.
43. Поповнювати свої знання з різних розділів біології за допомогою спеціальної наукової літератури, лекцій, доповідей.
44. Швидше і частіше за інших помічати у звичайному незвичайне, дивне.
45. Для виконання роботи вступати у контакти із незнайомими чи малознайомими людьми.
46. Ретельно виконувати «паперову роботу»: писати, креслити, обчислювати, перевіряти тощо.

47. Працювати, вирішувати які-небудь завдання за допомогою персонального комп'ютера.
48. Тривалий час проводити практичні дослідження, спрямовані на вивчення тваринного чи рослинного світу.
49. Наполегливо і терпляче обробляти, переробляти та ін., домагаючись досконалості у створюваному продукті.
50. Робити усні повідомлення, доповіді для багатьох слухачів (говорити без папірця).

Обробка результатів

В основу покладено класифікацію професій, запропоновану Є.А.Клімовим.

Бланк відповідей одночасно служить і ключем для обробки результатів:

- 1-й стовпчик – професії типу «людина – знакова система» (головний предмет праці – умовні знаки, цифри, коди, мови);
- 2-й стовпчик – «людина - техніка» (головний предмет праці – машини, механізми, технічні процеси, енергія);
- 3-й стовпчик – «людина - природа» (головний предмет праці – тварини, рослини, біологічні процеси);
- 4-й стовпчик – «людина – художній образ»(головний предмет праці – художні образи, їх частини, елементи, властивості);
- 5-й стовпчик – «людина - людина» (головний предмет праці – людина, групи людей, колектив).

Бланк методики «Опитувальник професійної готовності»

1.Наскільки добре Ви вмієте робити те, про що йдеться у твердженні:	2.Які відчуття виникали у Вас при виконанні цих дій:	3.Хотіли б Ви, щоб описана дія була включена до Вашої майбутньої професії:
- роблю, як правило, добре – 2 бали;	- позитивні (приємно, цікаво, легко) – 2 бали	- так – 2 бали;
- роблю посередньо – 1 бал	-нейтральні (байдуже) – 1 бал	- байдуже – 1 бал;

- роблю погано (зовсім не вмію) – 0 балів	- негативні (неприємно, важкі) – 0 балів	- ні – 0 балів
---	--	----------------

1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
1			2			3			4			5		
6			7			8			9			10		
11			12			13			14			15		
16			17			18			19			20		
21			22			23			24			25		
26			27			28			29			30		
31			32			33			34			35		
36			37			38			39			40		
41			42			43			44			45		
46			47			48			49			50		

Додаток Р.

Мотивація навчання у вищому навчальному закладі (Т.І.Ільїна) //

Дарвиш О.Б. Возрастная психология. – М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003.-

264с. – С.175-178.

Інструкція:

Уважно прочитайте дані твердження. Якщо ви погоджуєтесь з ними позначте знаком «+», якщо ж ні – знаком «-».

Текст опитувальника:

1. Найкраща атмосфера на занятті – атмосфера вільних висловлювань.
2. Зазвичай я працюю із великим напруженням.
3. У мене рідко буває головний біль після пережитих хвилювань і неприємностей.
4. Я самостійно вивчаю ряд предметів, що, на мою думку, є необхідними для моєї майбутньої професії.
5. Яке із властивих вам якостей ви цінуєте найбільше? Напишіть відповідь поруч.
6. Я вважаю, що життя потрібно присвятити обраній професії.
7. Я відчуваю задоволення від аналізу на занятті складних проблем.
8. Я не бачу сенса від більшості робіт, що ми виконуємо у ВНЗ.
9. Велеке задоволення я отримую від розповіді моїх знайомих про мою майбутню професію.
10. Я вельми посередній студент, ніколи не буду достатньо хорошим, а тому не бачу смислу докладати зусилля, щоб стати кращим.
11. Я вважаю, що в наш час не обов'язково мати вищу освіту.
12. Я переконаний, у правильності обраної професії.
13. Яких притаманних вам властивостей ви б хотіли позбутися? Напишіть відповідь поряд.
14. У зручних випадках я використовую на іспитах підручні матеріали (конспекти, шпаргалки, записи, формули).
15. Найкращий час життя – роки студентства.
16. У мене надзвичайно неспокійний і переривчастий сон.
17. Я вважаю, що для повного оволодіння професією всі навчальні дисципліни потрібно вивчати однаково глибоко.
18. За інших обставин я вступив би до іншого ВНЗ.
19. Я зазвичай спочатку вирішую більш легкі задачі, а більш складні залишаю на потім.
20. Для мене було складно при виборі професії зупинитися на одній з них.
21. Я можу спокійно спати після будь-яких неприємностей.

- 22.Я переконаний, що моя професія надасть мені моральне задоволення і матеріальний статок у житті.
- 23.Мені здається, що мої друзі здатні вчитися краще, ніж я.
- 24.Для мене дуже важливо мати диплом про вищу освіту.
- 25.Через деякі практичні міркування для мене це найбільш зручний внз.
- 26.У мене достатньо сили волі, щоб вчитися без нагадування адміністрації.
- 27.Життя для мене майже завжди пов'язане із надзвичайним напруженням.
- 28.Іспити потрібно складати, витрачаючи найменше зусиль.
- 29.Існує немало внз, в яких я міг би вчитися з не меншим інтересом.
- 30.Яка із притаманних вам властивостей більше за все заважає вам навчатися? Відповідь запишіть поруч.
- 31.У мене багато захоплень, проте всі мої захоплення певним чином пов'язані із моєю майбутньою професією.
- 32.Тривога щодо іспиту або роботи, яка не виконана у відведений термін, часто заважає мені спати.
- 33.Висока зарплата після закінчення внз для мене не головне.
- 34.Мені потрібно бути у доброму настрої, щоб підтримати спільне рішення групи.
- 35.Я змушений був вступити до внз, щоб зайняти бажане місце у суспільстві, уникнути служби у війську.
- 36.Я вчу матеріал, щоб стати професіоналом, а не для іспиту.
- 37.Мої батьки хороші професіонали, і я хочу бути них схожим.
- 38.Для підвищення по службі мені потрібно мати вищу освіту.
- 39.Яка із ваших властивостей допомагає вам навчатися? Напишіть відповідь поруч.
- 40.Мені дуже важко примусити себе вивчати як слід дисципліни, що прямо не стосуються моєї майбутньої спеціальності.
- 41.Мене дуже тривожать можливі невдачі.
- 42.Краще за все я навчаюсь, коли мене періодично стимулюють.
- 43.Мій вибір даного внз остаточний.

44. Мої друзі мають вищу освіту, і я не хочу відстати від них.
45. Щоб переконати у чомусь групу, мені доводиться самому працювати дуже інтенсивно.
46. У мене зазвичай рівний і хороший настрій.
47. Мене приваблюють зручність, чистота, легкість майбутньої професії.
48. До всупу до ВНЗ я давно цікавився цією професією, багато читав про неї.
49. Професія, яку я отримую, найважливіша і перспективна.
50. Мої знання про цю професію були достатніми для впевненого вибору даного ВНЗ.

Обробка результатів.

Ключ для опитувальника.

Шкала «набуття знань» (пізнавальні інтереси, прагнення до отримання нових знань, допитливість):

- за згоду («+») із твердженням 4 – нараховується 3,6 бали,
17 – 3,6 бали,
26 - 2,4 бали.
- за незгоду («-») із твердженням 28 – 1,2 бали,
42 – 1,8 балів.

Максимум – 12,6 балів.

Шкала «оволодіння професією» (прагнення оволодіти професійними знаннями і сформувати професійно важливі якості):

- за згоду («+») із твердженням 9 – нараховується 1 бал,
31 – 2 бали,
33 – 2 бали
43 – 3 бали,
48 – 1 бал,
49 - 1 бал.

Максимум – 10 балів.

Шкала «отримання диплому» (прагнення отримати диплом при формальному засвоєнні знань, орієнтованість на обхідні шляхи при складанні іспитів та заліків):

- за згоду («+») із твердженням 24 – нараховується 2,5 бали,
35 – 1,5 бали,
38 - 1,5 бали,
44 - 1 бал.

- за незгоду («-») із твердженням 11 – 3,5 бали.

Максимум – 10 балів. Твердження 5,13,30,39 є нейтральними до цілей опитувальника і до обробки не включаються.

Висновки

Домінування мотивів за першими двома шкалами свідчить про адекватність вибору студентом професії і задоволеність нею.